

Politikai jellegű civil szervezetek,
szerveződések az 1980-as években.
Szerepük, hatásuk és részvételük a
rendszerátalakításban

Jelige: ATR-720

Tanulmány lezárva: 2014. december 27.

Bevezetés:

Tanulmányom a rendszerváltás folyamatában részt vett legfontosabb civil szerveződésekét összesíti. A tartalmi követelmények következtében az eredeti, 100 oldalas tanulmányt szükséges volt lecsökkentenem, ennek ellenére a legfontosabb kutatási eredményeket természetesen jelen tanulmányban is sikerült összegezni.

Sok esetben említették már a témát illetően, hogy a magyar rendszerváltásban nem vettek részt civilek. Tanulmányom ezt az állítást igyekszik megcáfolni, általános összesítő formájában közreadva a kutatásom eredményeit. A kutatás módszertana egyrészt a hagyományos írott források feldolgozása, illetve egyes célszemélyekkel történő szóbeli interjú készítése volt. Tanulmányom során három fő elméleti csoportra bontottam a civil szervezeteket, szerveződések:

- Urbánus – városi vonulat / demokratikus ellenzék
- Népi írói vonulat / nemzeti ellenzék
- Környezetvédelmi vonulat

A tanulmányban a fő hangsúly a folyamatokon, és nem az egyes szereplőkön található. Viszont voltak egyes meghatározó személyek, akik elköteleződésük következtében az események, folyamatok meghatározó szereplőivé váltak. Ennek következtében a kutatás nagyobb hangsúllyal lett kiterjesztve a szóban forgó személyek korszakbeli tevékenységeire. Mivel a hangsúly a folyamatokon volt, ezért a tanulmány nem lett lebontva partikuláris részletekre, így a különböző programok tartalmára, pártállami képződmények (MSZMP, SZOT, Hazafias Népfront, KISZ, stb.) és általános történelmi események nem lettek külön kifejtve a folyamatosság és követhetőség megőrzése érdekében. Az előbbi megfontolás miatt sem kerültek külön alfejezetben kifejtésre a különböző ellenzék áramlatok közötti kapcsolatok, hanem az események, folyamatok tárgyalása során külön egyedi utalás történt a szóban forgó kapcsolódási pontokra.

A rendszerváltás történelmi szempontból még nagyon közel van korunkhoz, és a mai napig nagyon sok feszültség kapcsolódik a vizsgált korszakhoz. Viszont szükségesnek véltem egy összesítő áttekintés létrehozását, amely egyrészt megfelelő tudományos háttérrel rendelkezik, másrészt tartalma könnyen áttekinthető és érzékelhetőek a lényeges folyamatok. A tanulmány további kutatások kiindulópontja lehet a jövőben, illetve a fiatalabb generációk számára egy objektív áttekintést nyújt a korszak fő civil kezdeményezéseiről.

1. Urbánus – városi vonulat / demokratikus ellenzék

1.1 A szabadegyetemek 1978-1985:

Viszonylagos időrendi sorrendben haladva, 1978 augusztusában egy jelentős esemény kezdődött el a szabadegyetemek formájában. Ezeket mindig hétfőn tartották, így úgy is emlékeznek rájuk, hogy a „hétfők” vagy „hétfői egyetemek”. A szabadegyetemet általában az oktatók szervezték, minden formális kötöttséget mellőzve. A szocializmusban a szabadegyetem, mint egyéni kezdeményezés, nem volt támogatva, sok esetben tiltott is volt (például az 1950-es években). Az 1970-es években már „engedékenyebb” légkör uralkodott, viszont ebben az esetben is a belbiztonsági erők (Belügyminisztérium III/III osztály) elkezdtek információkat gyűjteni, és később ellehetetlenítették a kezdeményezést. A szabadegyetemen, mint nevéből is látható, szabadon megtárgyaltak mindent, amit az akkori ideológia tiltott vagy rejtegetett. Így szabadon beszélgethettek 1956-ról, a sztálini és Rákosi-féle önkényről és brutalitásáról, a szocializmus válságáról, nyugati eszmékről, és hasonlókról.

A szabadegyetemek egy kis körből szerveződtek, amelyek a Történelemtudományi Intézetből nőttek ki. Az érdeklődő hallgatóknak valamilyen tudományos továbbképzési lehetőséget szerettek volna biztosítani a kutatók, ahol egyebek mellett az általános egyetemi oktatás során nem áttekintett témákat is érintettek volna. Érdekes kiegészítés, hogy a Történelemtudományi Intézet kutatói, történészei nem taníthattak az egyetemeken.¹ A kutatásokat túlságosan szabadon mozognak találták, a pártban féltek attól, hogy bizonyos történelmi tényeket objektíven vizsgálják meg a történészek egyetemi előadásai után. Visszatérve a szabadegyetemi előadásokhoz, alapvetően nem rendszerellenes élel indultak ezek az esti szemináriumok, de a rendszerkritikus megközelítés végig jelen volt az előadások tartalmában, hiszen objektivitásra törekedtek. Sok résztvevő, átérezve ennek lehetséges hatásait és képességeit, növelni akarta a szemináriumok nyilvánosságát. Szemük előtt a lengyel „repülő egyetemek” mintája lebegett, amelyek jelentős mértékben hatottak az 1977-1980 közötti lengyel eseményekre, beleértve a Szolidaritás mozgalom terjedésére. A magyar értelmiségiek, az oktatási célokon túl, hasonló magyarországi fejleményeket vártak a szabadegyetemtől, viszont 1978-ban még „viszonylagos” jólét, fogyasztói szocializmus volt, tehát a lakosság összességében meg volt elégedve a körülményekkel. Visszatérve az előadásokra, a Történelemtudományi Intézetben dolgozó Szabó Miklós köréből indult ki, aki

¹ Szilágyi, 1999, 83. oldal.

már 1978 előtt tartott hasonló szemináriumokat tanítványainak. Többen szerették volna, ha Szabó Miklós szemináriumait szélesebb közönség elé tárnák. Miután ebbe Szabó is beleegyezett, 1978 augusztusában, hétfői napokon került sor az első szabadegyetem megrendezésére,² Dalos György (író) lakásán. Szabó Miklós előadási olyan tabutémákat feszegettek, mint a szovjetológia, vagyis a szovjet politikai-és párttörténet. Például részletesen bemutatott olyan témákat is, mint a sztálini tisztogatások, a Gulág működését és a népiirtásokat. Bibó István politikai munkásságát is részletesen bemutatták, ami akkor teljes tabunak számított. Különlegességnek számított, hogy lejátszották Bibó privát előadásainak hanganyagát, aktualitása pedig elsőrangú volt, hiszen Bibó 1979-ben hunyt el. Szilágyi Sándor, Kovács Mária (történész, Bence György felesége) és Örkény Antal (történész) voltak az események fő szervezői, a későbbi SZDSZ több vezető személye is rendszeres résztvevője volt az eseményeknek. Többek között Kis János, Demszky Gábor, Pető Iván, Iványi Gábor és Magyar Bálint, Solt Ottilia is rendszeres látogatók voltak. Kezdetben egyetemisták jártak az előadásokra, majd egyre több, sokszor idősebb személy is jelen volt. Ennek következtében a rendezvény kezdett mozgalmi jelleget kapni, és emiatt be is avatkoztak a belbiztonsági szervek. A jelentések szerint már 1979 óta folyamatosan figyelemmel kísérték az eseményeket,³ és kezdetben nem avatkoztak be. Viszont a lengyel válság, és a lehetséges magyar párhuzamok megelőzése végett, elsősorban Krassó György 1981. október 26-i megemlékező beszéde után, bekeményítettek. Egyes központi szereplőket, mint például Szabó Miklóst már korábban leállították, mivel megfenyegették munkahelyének elvesztésével.⁴ A szervezést 1979 végéig az előbbieken említett három személy végezte együtt, majd 1985-ig egyedül Szilágyi Sándor.⁵ Tehát 1981-ben elkezdtek felkutatni a főbb előadókat, és megkezdődtek a szokásos fenyegetések, zsarolások. A belbiztonsági szervek keményebb fellépése összhangban volt a lengyelországi, Jaruselski által bevezetett szükségállapottal, és az azt megelőző katonai puccsal. Tehát az előadások már nem voltak olyan erősek, mint korábban, csökkent a számuk, a résztvevők létszáma is jelentősen csökkent. Ennek ellenére olyan személyek alakítottak ki itt maradandó kapcsolatot, akik később elsősorban az SZDSZ alapjait rakták le, meghatározva az ellenzék egyik markáns pólusát. A szabadegyetemek az értelmiség szabad véleménynyilvánításának első lépései voltak, alternatív fórumként szolgálva. Hálózatok alakultak ki, amelyek később, a rendszerváltás során nagyon értékesnek bizonyultak. A szabadegyetemek másik nagy sikere az volt, hogy megnyitotta azon személyek

² Szilágyi, 1999, 67. oldal.

³ http://www.abtl.hu/kutatoterem/cikkek/baracsi_repulo letöltve 2014-09-02.

⁴ Szilágyi, 1999, 33-45. oldal.

⁵ Szilágyi, 1999, 55. oldal.

sámára a nyilvánosságot, akiket addig a rendszer elnyomott és elszigetelt, ezzel is erősítve kitartásukat.⁶ Elkezdődött az atomizált társadalom önszerveződése. Összesen 90 előadást tartottak, körülbelül 1300 hallgató vett rajtuk részt.⁷ Érdekes és fontos részlet, hogy nem csak Budapesten tartottak, kisebb lélekszámmal ugyan, szabadegyetemi előadásokat. 1982-ben Szegeden, Odorics Ferenc szervezésében, magánlakásokon is tartottak olyan előadásokat, ahol Petri György (költő) és Szabó Miklós is előadtak.⁸ Közvetetten, de a „Beszélő” című szamizdat folyóirat sikere is részben azon csoportoknak tudható be, akik jártak a szabadegyetemekre és létrehozták a szamizdatokat, továbbá „terjesztői” hálózatokat alakítottak ki egymás között az illegális folyóiratok terjesztése végett, elsősorban Budapesten, de országosan is.⁹ Továbbá a legtöbb szabadegyetemi előadás során lehetett szamizdatokat vásárolni.¹⁰

A szabadegyetem betöltötte azon küldetését, amiről a szervezők nem is mertek álmodozni: mozgósította az értelmiséget, felkavarta az állóvizet és új gondolatok fogalmazódtak meg abban a generációban, amely jelentős mértékben részt vett a rendszerváltásban. Ugyan nem jutott el a lakosság szélesebb rétegeihez, de az akkori körülményekhez képest, az elérhető maximális teljesítményt elérte a szabadegyetem. Közvetítette 1956 üzenetét azon fiatalok felé, akik lényegében vagy semmit, vagy nagyon keveset tudtak a forradalomról. A szabadegyetemi tevékenység során pedig olyan hálózatok jöttek létre, amelyekből a később bizonyos pártok alapsejtjei alakultak meg, vagyis kialakult egy működő, öntevékeny, politikai jellegű civil csoport, amelynek egyes tagjai később elsődleges hatással bírtak a rendszerváltás eseményeire.

1.2 A Charta '77 magyar követői, és az 1979-es év:

1977-ben jelent meg Csehszlovákiában a Charta '77 kiáltvány, ennek már ugyanabban az évben voltak magyar értelmiségi támogatói. A kiáltványt megfogalmazó, terjesztő csehszlovák értelmiségiek ellen keményen felléptek az ottani hatóságok. A velük való szolidaritás jegyében, továbbá az eredeti Charta '77-el való egyetértés kifejezése végett 1979-ben magyarországi értelmiségiek ismét aláírtak, ezúttal két darab, keményebb hangvételű

⁶ Szilágyi, 1999, 57. oldal.

⁷ http://www.abtl.hu/kutatoterem/cikkek/baracsi_repulo letöltve 2014-09-02.

⁸ Szilágyi, 1999, 273. oldal.

⁹ Szilágyi, 1999, 57. oldal.

¹⁰ Szilágyi, 1999, 303. oldal.

kiáltványt.¹¹ Az első kiáltvány fő részének megfogalmazói Bence György, Kis János és Kenedi János voltak. Alapvetően 1956 és 1968 szellemi örökségét hangsúlyozták ki, továbbá a csehszlovákiai magyarság elnyomása ellen is felszólaltak. A második kiáltványt pedig egyenesen Kádár Jánosnak címezték.¹² Itt sem maradt el az MSZMP reakciója, az aláírók közül több személyt eltávolítottak a munkahelyéről, másokat publikálási tilalom alá helyeztek, vagy más módon félemlítették meg, vagy korlátoztak.

Ugyan nem köthető közvetlenül a Charta mozgalomhoz, mégis ehhez az időszakhoz köthető Bibó István 1979-es temetése. A rendszer által bebörtönzött, elnyomott és elhallgatott gondolkodó (1956-os államférfi) politikai örökségét is elkezdtek továbbvinni az őt felvállaló értelmiségiek, politikai jellegű civil kezdeményezések. Bibó temetése az „ellenzék” különböző áramlatainak első nyílt fellépése volt. Nem beszélhetünk ekkor még tényleges, szervezett ellenzékről, de már kialakultak „ellenzéki magatartású” áramlatok, csoportok, akik majd az 1980-as évek második felében tényleges ellenzéki szervezeteket fognak létrehozni. Az alapokat viszont ekkor kezdték el lerakni, sokszor akaratlanul, és a Bibó temetés az első közös megnyilvánulásuk volt. Az összetartás akkoriban még olyan erős volt, hogy az óbudai temetőben Illyés Gyula (népiek) és Kenedi János (urbánusok) közös jelenlét mellett mondott gyászbeszédet.¹³

Tehát végeredményben az 1979-es év a magyar ellenzéki történelemben fontos esztendő volt, hiszen aláírták a „magyar Charta” kiáltványt, és közösen jelentek meg Bibó István temetésén, pedig a hatalom ezt az eseményt teljes erővel megpróbálta eltitkolni.

1.3 Szegényeket támogató alap – SZETA: 1979-1984

A demokratikus ellenzék első szélesebb társadalmi szerveződése. A szabadegyetemek esetében is már felmerült a nagyobb társadalmi mobilizáció gondolata, hiszen a résztvevők túl értelmiséginek tartották a kezdeményezést, amely alig terjedt túl egyetemi hallgatókon és értelmiségieken. Tehát az elért célközönség nagyon kicsi volt, szerették volna bővíteni az érintettek körét, aktivizálni a társadalmat. Alapvetően itt is a lengyel példa lebegett a szemük előtt, hiszen Lengyelországban is a Szolidaritás mozgalom alapvetően társadalmi

¹¹ Magyar Füzetek, 1979/5, 137-144. oldal <http://epa.oszk.hu/html/vgi/kardexlap.phtml?id=2201> letöltve 2014-09-19.

¹² Magyar Füzetek, 1979/5, 139-142. oldal <http://epa.oszk.hu/html/vgi/kardexlap.phtml?id=2201> letöltve 2014-08-18

¹³ <http://bibo.elte.hu/rolunk/bibo-istvanrol/> letöltve 2014-09-16.

segélyegyletekből indult, karöltve a Szolidaritás szakszervezettel.¹⁴ A SZETA elsődleges célja volt a leszakadt társadalmi rétegek segítése. Ugyanis a szocializmusban, a dolgozók államában „elméletileg” nem volt szegénység, gyakorlatilag viszont már az 1970-es években megindult egyes rétegek leszakadása, elsősorban vidéken. Aki ennek ellentmondott, az a párt hivatalos ideológiájának mondott ellent, így büntetésre számíthatott. Amikor Solt Ottilia a magyar Charta kiáltványt 1979-ben aláírta, illetve kritizálta a szocialista rendszer szegénypolitikáját, eltávolították a Fővárosi Pedagógiai Intézetből. Solt részben emiatt is kezdte megszervezni a SZETA szervezetet 1979 őszén, többek között Iványi Gáborral és Nagy Andrással. Érdekes kapcsolat volt Iványi Gábor és a SZETA között, hiszen alapvetően nagyon távol álltak egymástól, ugyanis a SZETA szinte kizárólag világi, humanitárius szervezet volt. Vitányi Gábor, mint lelkész, számos humanitárius akcióban vett részt korábban is, így került kapcsolatba a SZETA szervezőivel. Demszky Gábor is itt kezdte meg a demokratikus ellenzéken belüli tevékenységét,¹⁵ azon személyekhez hasonlóan, akik a hétfői szabadegyetemi előadás során halottak a SZETA működéséről. A szervezet elsősorban vidéki szegény, sok esetben roma származású családokhoz vitt le segélycsomagokat (ruha, élelmiszer, stb.) és pénzt is gyűjtött rászorulóknak részére.¹⁶ A szervezet munkája nagyon fontos a rendszerváltozásra nézve, annak közvetett hatása volt ugyanis, hogy olyan személyeket mozgósított, kapcsolott be az ellenzék körébe, akik amúgy nem biztos, hogy részt vettek volna a későbbi politikai eseményekben.¹⁷ A SZETA számos kezdeményezést indított el, összekovácsolta a csoportot, tehát olyan „csapat” vagy közösség jött létre, amely később politikai célokra is mozgósítható volt. Fontos volt az önkéntesség, amely az akkori „minden kötelező” világban iskolapéldája volt az aktív, alulról jövő civil önszerveződésnek. A szamizdat terjesztése szempontjából sem volt elhanyagolható, ugyanis a szabadegyetem, a SZETA és a szamizdat több ponton is kapcsolódott egymásba, szélesedett a szamizdat terjesztői hálózata. Kiemelendő egy fontos dolog: a belbiztonsági szervek azért is foglalkoztak kiemelt ügyként a SZETA szervezettel, mert itt látták a hazai kapcsolatot a lengyel Szolidaritás mozgalommal. Demszky járt kint Lengyelországban, és előadást is tartott a lengyel szamizdatról és a Szolidaritás mozgalomról.¹⁸ A kapcsolat fontossága abban is megmutatkozott, hogy a SZETA aktivisták itt ismerkedtek meg a lengyel szamizdat módszereivel, a készítés technikájával: ennek megnevezése a „ramkázás” vagy más néven

¹⁴ <http://www.c3.hu/scripta/beszelo/98/11/12szeta.htm>: Adam Michnik szerint a lengyel szolidaritás a magyar SZETA szervezethez hasonló kezdeményezésként indult. Letöltve 2014-09-19.

¹⁵ Hodosán, 2004, 54. oldal.

¹⁶ Szilágyi, 1999, 252. oldal.

¹⁷ <http://beszelo.c3.hu/98/05/06havas.htm> letöltés 2014-09-19.

¹⁸ Szilágyi, 1999, 101. oldal.

„szita” technika / szitanyomás volt.¹⁹ Ennek akkor mutatkozott meg a jelentősége, amikor 1981-ben elindították a „Beszélő” szamizdat folyóiratot, amely később egyre korszerűbb nyomdatechnikai módszerekkel készült. A SZETA végül minden előzmény nélkül, 1984-ben beszüntette tevékenységét, a résztvevők visszaemlékezése alapján mindenki más tevékenységek felé kezdett elmozdulni.

Elmondható, hogy a SZETA lett a demokratikus ellenzék, mint politikai közösség, első gyakorlatban is kialakult és programmal rendelkező szervezete. Fontossága, mint korábban jeleztem az volt, hogy a szabadegyetemi előadások szűk csoportjából kitörve, egyesek a tettek mezejére léptek, és a SZETA vagy a szamizdat keretében egyre merészebben kezdték vállalni a rendszerrel szembeni ellenállásukat.

1.4 A magyar politikai szamizdat

A magyar szamizdat története szorosan összekapcsolódik a demokratikus ellenzék történetével, annak egyik központi tartóoszlopa. Az ellenzék ezen ágának egyik meghatározó jellemzője, gyakorlatilag a civil szerveződés egyik alapja volt. Mint általában az illegális tevékenységekkel, nagyon sok szálon történtek az események, jelen tanulmány a nagyobb és fontosabb történéseket kívánja bemutatni. Mint korábban is bemutattam, a SZETA, a szabadegyetem és a szamizdat egymástól elválaszthatatlan tevékenysége voltak, egyikből következett a másik. A szamizdat korai megnyilvánulása a házilag gépelt és terjesztett kéziratok voltak, ilyenek voltak Bibó István politikatudományi, államelméleti és egyéb művei, amelyek tiltottak voltak. A korábban bemutatott filozófusper eredménye volt az is, hogy számos, itthon hallgatásra ítélt filozófus külföldön kezdte el megjelentetni tanulmányait, és ezeket visszacsempészték a magyar határon. Hasonló előzményként kell értelmezni azon könyveket, amelyet az állami kiadók visszautasítottak, így azok illegálisan formában terjedtek el. Többek között ilyen volt Haraszti Miklós „Darabbér” című könyve, amelynek birtoklásáért Harasztit ellen eljárás is indult.²⁰

A magyar szamizdat irodalom 1976, 1977 körül indult meg, egyszerre több forrásból.²¹ A szabadegyetemhez hasonlóan nagyon kevesen tudtak róla, kezdetben csak Budapesten tudták viszonylag nagyobb értelmiségi körökhöz eljuttatni. Idővel vidékre is elkerültek szamizdatok, de az ország lakosságának többsége nem tudott róla. A

¹⁹ Hodosán, 2004, 141. oldal, és Petőcz András interjú (készítette a szerző)

²⁰ Hodosán, 2004, 221. oldal.

²¹ Forrás: Petőcz András interjú (készítette a szerző)

rendszerátalakításban mégis azért volt fontos a szerepe, mert a tenni akaró, a rendszerrel ki nem egyező személyeknek szüksége volt egy alternatív információforrásra, továbbá pedig ezzel is szerveződött a későbbi ellenzék egyik szárnya. Akiket a hatalom hivatalosan is eltiltott a publikálástól, vagy öncenzúrára kényszerítette őket, ezen a módon megoszthatták elméleteiket a kor vezető értelmiségeivel, ugyanis a szamizdatot sokan olvasták a tudományos körökön belül is. A szakirodalom az első jelentősebb szamizdat gyűjteménynek a „Marx a negyedik évtizedben” vagy „Marx körkérdés” volt 1977-ben. Itt az alapvetően baloldali beállítottságú értelmiségiek vizsgálták meg kritikai szemmel, hogy akkoriban hol is állt a marxizmus. A tanulmánykötetből kiderült, hogy a marxizmus nincs sehol, csődbe jutott, tehát már az eredetileg baloldali értelmiségiek is kiábrándultak a „létező szocializmus” működéséből.²² Ugyancsak 1977-ben jelent meg Kenedi János „Profil” című gyűjteménye, amely 34 szerző művét tartalmazta, amit a kiadók visszautasítottak. Ez még kézirat formájában terjedt.²³ 1977 végén kezdte meg közölni Kornis Mihály (író) a „Napló” című szamizdat folyóiratot, amely gyakorlatilag a „Profil” folytatása kívánt lenni. 1977-82 között működött, kis példányban, nagyon zárt körben terjesztették.²⁴ Hasonló volt a „Túlpartról” szamizdat, ami egyszeri interjú kötet volt, ugyancsak kis példányban.²⁵ Ezek mind előzményei, prototípusai voltak azoknak a nagyobb terjesztésű szamizdatoknak, amik 1980-81 után jelentek meg. Petőcz András is 1980 utánra helyezi a szélesebb körben elterjesztett szamizdatok fénykorának kezdetét.²⁶

Fontos megemlékezni a Bibó-émlékkönyvről, mielőtt a szamizdatok nagyobb korszakát tárgyalnánk. Bibó István születésének 70. évfordulójára szerették volna az idős Bibót meglepni egy ajándék-kötettel, amely politikai munkásságát mutatta volna be, számos író közreműködésével. Bibó 1979-ben meghalt, így már csak emlékkönyv lett belőle. A szerkesztőbizottság között volt Bence György, Kenedi János, Kis János, Csoóri Sándor, Donáth Ferenc, Göncz Árpád. A hatóságok végül visszautasították a kiadás engedélyezését, így csak szamizdatként terjeszthették, 1981-től. Fontossága több szempontból kiemelendő: mind a demokratikus (urbánus) ellenzék, mind a nemzeti (népi) ellenzék részt vett a létrehozásában, tehát ez is segített az ellenzék közös pontjainak megtalálásában.²⁷ Továbbá pedig, a fiatal értelmiségiek megismerték Bibó politikai munkásságát, amely addig számukra ismeretlen volt. Nem hiába terjedtek nézetei a fiatalok között, és ennek legkiválóbb példája a későbbi Bibó Szakkollégium, amely a neves gondolkodó nevét vette fel. Az 1980-81-es

²² Csizmadia, 1995, 107. oldal.

²³ Szilágyi, 1999, 68. oldal.

²⁴ Szilágyi, 1999, 102. oldal.

²⁵ Csizmadia, 1995, 107-121. oldal.

²⁶ Forrás: Petőcz András interjú (készítette a szerző)

²⁷ Csizmadia, 1995, 135. és 196. oldal.

esztendők valódi fejlődést hoztak a hazai szamizdat területén, ezzel elősegítve az ellenzékiesség nagyobb térnyerését, illetve megalapozását. 1980-ban Kenedi János elindította a „Kelet-európai Figyelő”, amely az első szamizdat folyóirat prototípus volt.²⁸ 1981-ben elindult a csak 6 számot megélt „Magyar Figyelő”, amely a határon túli magyarokat ért politikai támadásokat közölte, Bába Iván (későbbi diplomata) szerkesztésében. 1981-ben újabb mérföldkő következett be a szamizdat történetében, hiszen elindult a „Rajk butik” avagy az első szamizdat butik, ahol szabadon lehetett vásárolni szamizdat kiadványokat.²⁹ Mivel a szamizdat készítésében részt vevő személyek sok esetben állást nem kapó (eltiltott) ellenzékiek voltak, így részben szert tettek egy minimális jövedelemre, illetve a szamizdat előállítási költsége megtérült. Ifj. Rajk László, aki már régóta a demokratikus ellenzék központi személyeivel volt baráti viszonyban, köztük Demszky Gáborral és Haraszi Miklóssal, elkezdte saját lakását e célra hasznosítani³⁰, amely Budapest, V. kerület, Galamb Utca 4. szám alatt volt. Ifj. Rajk László a kivégzett belügyminiszter, Rajk László fia volt, és emiatt a rendszer kezdetben nem alkalmazott ellene retorziókat. Fontos kiemelni, hogy időközben, 1980-ban ifj. Rajk László, 1981-ben Demszky Gábor is eljutott Lengyelországba, kiépítették a kapcsolatokat a Szolidaritással, és elsajátították a szamizdat készítés lengyel módszereit, technikáját.³¹

1981 decemberében³², a korábbi szamizdat folyóiratokhoz képest sokkal nagyobb sikerrel és példányszámban, jobb minőségben megindult a „Beszélő” szamizdat folyóirat. Létrehozásában közreműködtek többek között: Kis János, Petri György (költő), Haraszi Miklós, Eörsi János, Magyar Bálint, Solt Ottilia, Iványi Gábor. Demszky Gábor alapvetően a nyomtatásban és a terjesztésben vállalt aktív szerepet. A korábbi próbálkozásokhoz képest ez maradt fenn a legtovább, és 1989 őszétől már legális folyóirat lett.³³ Természetesen számos más szamizdat is létezett (Szféra; Túlpartról, Kisúgó), de rendszerváltás szempontjából, ebben a vizsgált ellenzéki áramlaton belül, a Beszélő szamizdat eredményezte a legerősebb hatást. A külpolitikai helyzet időközben fokozódott, hiszen 1981 decemberében, Jaruselski katonai puccsot hajtott végre, és elkezdte felszámolni a lengyel ellenzéki mozgalmat. Hazánkban ez 1982-1983 táján fog ellenintézkedéseket eredményezni. A „Beszélő” teremtette meg a gyakorlatban azt az új második nyilvánosságot, amit a demokratikus ellenzék már az 1977 óta szeretett volna meghonosítani hazánkban is, a lengyel példa alapján. Petőcz András

²⁸ Csizmadia, 1995, 202. oldal.

²⁹ Csizmadia, 1995, 181. oldal.

³⁰ Szilágyi, 1999, 43. oldal.

³¹ Csizmadia, 1995, 186. oldal.

³² Hodosán, 2004, 237. oldal.

³³ Csizmadia, 1995, 460. oldal

visszaemlékezési alapján, a „Beszélő” alapvetően elemző folyóirat volt, tehát fontos bel-és külpolitikai események elemzésére összpontosított. Petőcz András fontos elemként emelte ki a „Beszélő” azon tulajdonságát, hogy indulásától kezdve rendszeresen tárgyalta a határon túli magyarok ügyeit, az őket ért megaláztatásokat, márpedig abban a korban, az értelmiségen kívül, szinte senki nem tudott semmit a határon túli magyarokról. A „Beszélő” fontosságára jellemző, hogy a demokratikus ellenzék itt közölte 1987-ben politikai programját, a Társadalmi Szerződést.³⁴

Ugyancsak 1981 őszén indult, Demszky Gábor és Nagy Jenő vezetésével, az AB Független Kiadó. Nagy Jenő később kivált, és elkezdte működtetni az ABC Kiadót. Az illegális kiadók által kiadott (tiltott) könyveket állami nyomdában készítették, titokban és pénzért, de sokszor a demokratikus ellenzék számos tagja is részt vett a nyomtatásban.³⁵ Ilyen könyvek voltak Petri György verses kötetei (1975 óta tilalom alatt voltak), vagy Orwell „1984” című könyve, többek között.³⁶ Időközben 1982-től indultak a hatósági zaklatások a „Beszélő” és az illegális kiadók, elsősorban Demszky ellen. A demokratikus ellenzék tagjait durván követték, zaklatták, súlyos pénzbüntetésekre ítélték, ennek csúcspontja pedig Demszky Gábor rendőrök által történő bántalmazása volt 1983-ban.³⁷ Közben természetesen folyamatosan elkobozták a szamizdatokat, és megfélemlítették azokat, akiknél esetleg találtak egy-egy példányt. A „kis-hidegháború” fő évében, 1983-ban a hatóságok még a „Rajk-butikot” is bezárták, Ifj. Rajk Lászlót pedig erővel kiköltöztették.³⁸ Mivel hazánk 1982-től az IMF (Nemzetközi Valutaalap) hitelein élt, a demokratikus ellenzék nyugati kapcsolatai révén elérte,³⁹ hogy nagyobb nyomást gyakoroljanak a pártállamra, tehát Demszky 1983-as bántalmazása után (a Szabad Európa Rádió is bement) már nem alkalmaztak durva erőszakot, csak adminisztratív hatósági eszközöket 1989-ig bezárólag. Ettől csak a nagyobb tüntetések képeztek kivételt.

1983 novemberében újabb fontos esemény következett be, Demszky Gábor és Hodosán Róza elindították először az AB Kiadó „Tájékoztató” nevű szamizdat folyóiratát, majd ennek utódját, az AB Kiadó „Hírmondó” szamizdat folyóiratot.⁴⁰ Sok helyen AB Hírmondó néven emlékeznek meg róla, és 1988-ban szűnt meg.⁴¹ A „Hírmondó” legalább olyan nagy mennyiségben ért el az olvasókhoz, mint a „Beszélő”, és Petőcz András

³⁴ Földesi-Szerencsés, 1998, 92. oldal

³⁵ Csizmadia, 1995, 213. oldal.

³⁶ (Hodosán, 2004, 231). Kiadmányok adatainak forrása: Petőcz András interjú (készítette a szerző)

³⁷ Hodosán, 2004, 131. oldal.

³⁸ Hodosán, 2004, 125. oldal.

³⁹ Hodosán, 2004, 137. oldal.

⁴⁰ Hodosán, 2004, 238. oldal.

⁴¹ Csizmadia, 1995, 460. oldal

visszaemlékezései⁴² szerint újság típusú folyóirat volt, vagyis kifejezetten az aktuális hírekre összpontosított. Tehát a „Beszélő” elemző, nagy tartalmú kiadványhoz képest ez egy vékonyabb, hírek közlésére kialakított szamizdat volt. Akkoriban nagyon keveset lehetett tudni például a lengyelországi sztrájkokról, vagy a hazai eseményekről (ittthoni sztrájkokról, problémákról), így a „Hírmondó” sikere annak alternatív, napi információs szolgáltatása miatt tudható be. Foglalkozott a határon túli magyar kisebbségek helyzetével is, ezzel is kiemelve nyomorúságos emberjogi helyzetüket. Hazánkban a határon túli magyarok ügye tabunak számított, ezért a szamizdatok ebben is fontos információs feladatot láttak el. Ugyancsak eltitkolt eseményeket, mint például hazai munkás-sztrájkokról is írtak. Tehát a második nyilvánosság kezdte elérni fő célját, vagyis az információs szabadság növelését. Sok, legálisan nyomtatott sajtóra is hatással voltak, ilyen volt a „Jelenlét” című egyetemi folyóirat⁴³, amely olyan témákat is közölt, amelyek nagyon közel álltak a szamizdat tartalmához. Visszatérve jelentőségükre, a rendszerváltozást megelőző civil mozgalmak sokkal kisebbek és szervezetlenebbek lettek volna, ha nincsenek az információkat szolgáltató szamizdat folyóiratok. Ebben valamilyen szinten hasonlóság van a magyar és a lengyel ellenzéki fejlődés között, viszont a lengyeleknél ezek a szamizdatok sokkal nagyobb (több százazres) példányszámban jelentek meg, és nagyobb tömegeket mozgattak meg.

1983 után újabb illegális kiadók jelentek meg, köztük Krassó György Magyar Október kiadója⁴⁴, amely segítette 1956 emlékének a közvetítését a fiatalabb generációk felé, hiszen számos, 1956-ot feldolgozó írásműt közölt, a pártállam eltorzított történelem hamisítása ellen küzdve, bemutatta az események valódi menetét. Többek között Bill Lomax⁴⁵ 1956-ról szóló könyvét is megjelentette a forradalom és szabadságharc 30. évfordulójára, amit Krassó György fordított le és egészített ki.⁴⁶ Sok tanulmány látott addig is napvilágot, de összefoglaló szamizdat könyv még nem volt 1956-ról, ez volt az első. Szükséges megemlíteni a „Vox Humana” kört⁴⁷, amely politikailag az európai béke-és zöld (környezetvédő) mozgalmakhoz állt közel. Hozzájuk volt köthető az „Égtájak között” folyóirat, amely 1985-ig az ELTE KISZ ellenőrzése alatt állt, majd a folyóirat egyre radikálisabb hangvétele miatt szamizdatként folytatta működését. Jelentősége abban volt, hogy fontos szerepet vállalt a március 15-i tüntetések szervezésében, és e tüntetések a rendszerváltás egyik meghatározó eseményei voltak, az ellenzéki erők közösségformáló napjai. Szükséges bemutatni azt is, hogy a „Rajk

⁴² Petőcz András interjú (készítette a szerző)

⁴³ Petőcz András interjú (készítette a szerző). Petőcz András szerkesztette akkoriban a folyóiratot.

⁴⁴ Hodosán, 2004, 239. oldal

⁴⁵ William (Bill) Lomax: szocialista angol történész, könyvét (Hungary, 1956) 1976-ban adták ki először.

⁴⁶ Hodosán, 2004, 154. oldal

⁴⁷ Csizmadia, 1995, 336-337. oldal

butik” bezárása után sem szűntek meg a szamizdat értékesítési pontok, számos kisebb értékesítő hely maradt, de a legnagyobb értékesítő hely Demszky Gábor 1985-1989 közötti lakása volt, amely Budapest, Bajcsy-Zsilinszky út 62. szám alatt volt megtalálható.⁴⁸ A hatóságok számos esetben tartottak házkutatást, koboztak el szamizdatokat, de olyan retorziókra, mint 1983-ban, már nem került sor soha többet. Végül fontos bemutatni az 1986-ban induló „Demokrata” című szamizdatot⁴⁹ (Nagy Jenő szerkesztésében), amely túlélte a rendszerváltozást, és legális folyóiratként folytatta működését.

1985-86 után szamizdatokat készíteni már nem volt „életveszélyes”, hiszen a rendszer elkezdett töredezni.⁵⁰ Ettől függetlenül 1989. október 23-ig minden politikai jellegű szamizdatnak jelentősége volt, hiszen elősegítették a szabad információáramlás előkészítését, és az állampárt propaganda gépezetén pici, de annál jobban vérző sebeket ejtettek. Petőcz András szerint a civil szellem kialakulására a szamizdat fontos hatással volt, idézve: *„elképesztően jelentősnek érzem, egyrészt az önkifejezés miatt, [...] úgy gondolom, hogy a modern társadalomban a civil kurázsi, a civil társadalom nagyon fontos. Az is nagyon fontos volt, hogy emberek azt mondták, hogy én márpedig készítek egy kiadványt, és nem kérek hozzá engedélyt, ez például nagyon fontos volt, tehát a gondolkodás. Másrészt az információáramoltatás [...] harmadrészt ez a dolog közösséget teremtett, [...] valahogy együtt tudtunk gondolkodni mi fiatalok, és kevésbé fiatalok [...] tehát a rendszerváltás szempontjából a szamizdat és a szamizdat kultúra, illetve a mögötte lévő gondolkodás az egy alapvető kérdés”*

1.5 A demokratikus ellenzék és a további civil tüntetések fontosabb eseményeinek összefoglalója, 1980-1988 és 1989

Az eddig elmondottakon túl bemutatok egy esemény összefoglalót, amely alapvetően a tüntetéseket és egyéb fontos fordulópontokat fogja bemutatni, elsősorban a demokratikus ellenzék szempontjából. Ennek alapvetően földrajzi okai vannak: az események jelentős többsége a fővárosban zajlottak le, a mozgalmak főleg Budapesten összpontosultak, tehát ahol a demokratikus ellenzék is a legaktívabb volt. Olyan szerveződések is, mint a népi-nemzeti ellenzéki tábor, csakis Budapesten tudtak az események középpontjába kerülni, még akkor is, ha fő társadalmi bázisuk alapvetően a fővároson kívül volt.

⁴⁸ Hodosán, 2004, 169. oldal

⁴⁹ Hodosán, 2004, 239. oldal

⁵⁰ Petőcz András interjú (készítette a szerző)

Mint láthattunk, az 1970-es évek végén és a nyolcvanas évek első felében a tényleges politikai követelésektől még nagyon távol volt a demokratikus ellenzék, olyan spontánnak leírható civil kezdeményezések voltak, mint a szabadegyetemek, a SZETA, a szamizdat, továbbá a szamizdat folyóiratként sikeres Beszélő és a Hírmondó. Viszont a demokratikus ellenzék is már kezdte feszegetni a határokat, annak ellenére, hogy gyakorlatilag 1985-ig a rendszer még erőteljesen felléphetett a civil mozgólódások ellen. Emlékeztetőül, az utolsó diákmegmozdulások az 1972-es és 1973-as esztendőben voltak, és ezért számos résztvevő diákot súlyosan megbüntettek. 1979-ben, Bibó István halálakor a demokratikus és a nemzeti ellenzék is képviseltette magát a temetésen, bár a hatóságok nyomása miatt a temetés nagyon szűk körű volt. 1983-ban a fiatalok először ünnepelték meg spontán módon március 15-ét, 1974 óta. Voltak atrocitások, könnygázfelhő és gumibotozás is bekövetkezett.⁵¹ 1984-ben és 1985-ben nem volt atrocitás a felvonulásokon, sőt a házakat 1985 óta már fel is lobogózták.⁵² Nem szabad elfelejtenünk, hogy a felnőttek számára ez munkanap volt, csak az iskolákban tartottak „tanítási szünetet” minden év március 15.-én. Visszatérve az ellenzékre, és 1956-ra, a kora nyolcvanas években csak privát körben emlékeztek meg ’56-ról, hiszen minden évben október 23.-a teljes mértékben tabunak számított. 1983-ban is hasonlóan szűk körű volt Nagy Imre és társainak kivégzésére tartott megemlékezés.⁵³ Viszont 1982-ben a lengyel katonai puccs következtében, illetve a lengyel néppel és a Szolidaritással való együttérzés miatt tüntetést szerveztek a Bem szobornál, Budapesten.⁵⁴ Az esemény jelentéktelen volt, hiszen a rendőrök jelenléte miatt alig fél órára sikeredett az esemény, körülbelül 100-150-en lehettek. Demszky Gábort, Haraszi Miklóst és ifj. Rajk Lászlót is bevitték a rendőrségre, de estére elengedték őket. Az eseményt a Szabad Európa Rádió is bementa. 1983-ban a fokozódó rendőri házkutatások, Demszky Gábor rendőrök általi megverése, majd az ellene indított per,⁵⁵ a Rajk-butik felszámolása, a szabadegyetem intenzitásának csökkenése visszavetette a kezdeményezéseket. Viszont 1985-től érezhető változások következtek be: az új országgyűlési választások kötelező többes jelöléssel, Gorbacsov hatalomra kerülése, és Pozsgay Imre helyzetének megerősödése a Hazafias Népfront élén.⁵⁶ A demokratikus ellenzék ki szeretne volna használni az új választási törvényt, amely 1985-ben olyan választási rendszert írt elő, ahol az addigi hagyományos egy fős jelölés helyett már kötelezővé tette a

⁵¹ Tüntetések könyve, 2014, 52-53. oldal.

⁵² Csizmadia, 1995, 332. oldal

⁵³ Hodosán, 2004, 61. oldal.

⁵⁴ Hodosán, 2004, 101-104. oldal.

⁵⁵ Csizmadia, 1995, 265. oldal

⁵⁶ Csizmadia, 1995, 300. oldal

kettős jelölést a választókerületekben.⁵⁷ A demokratikus ellenzék több helyen is szeretett volna indulni a választásokon, viszont már a jelöltállítást is ellehetetlenítették.⁵⁸ Viszont az ellenzék számára így sem veszett minden kárba, elkezdődött egy folyamat, ami az addigi politikai program „nélküliség” korszakának kezdett véget vetni. A választások június 8-án voltak megtartva, június 14-16. között pedig megtartották az egész ellenzék (demokratikus és nemzeti) találkozóját Monor mellett.⁵⁹

Mint korábban kifejtettem, 1985-ben nem történt atrocitás március 15.-én. Viszont 1986. március 15.-én már sokkal keményebb eseményekre került sor: a „második lánchídi csata” néven elhíresült eseményen a rendőrök a Lánchídon átvonuló személyeket durván bántalmazták, előállították.⁶⁰ Az eset olyan súlyos volt, hogy még a Szabad Európa Rádió is bementa az atrocitásokat. 1986. október 23.-án megemlékezést tartottak Eörsi István lakásán, körülbelül 60 személy vett rajta részt.⁶¹ A dolog jelentősége abban volt, hogy utána a demokratikus ellenzék és a nemzeti ellenzék közös nyilatkozatot adott ki.⁶² 1987. március 15.-én sem került sor atrocitásokra, az ellenzék a Parlament előtt, a Batthyányi- örökmécsesnél, illetve a Bem-szobornál tartott felolvasást.⁶³ Elképzelhető, hogy a hatóságok passzivitásának egyik oka az volt, hogy Szűrös Mátyás az Egyesült Államokban tárgyalt újabb hitelekért, és ennek következtében nem akartak diplomáciai bonyodalmat egy tüntetés esetleges leverésével.⁶⁴ Az 1986-87-es időszakban mindegyik ellenzéki mozgalom programalkotó feladatokkal volt elfoglalva, és ennek egyik eredménye lett az 1987-es „Társadalmi Szerződés” című programgyűjtemény, amit a demokratikus ellenzék a „Beszélő” szamizdat folyóiratban közölt.⁶⁵ A program egyik legfontosabb kijelentése az volt, hogy „Kádárnak mennie kell”. Ne feledjük, hogy a nemzeti ellenzék is ugyanabban az évben kezdett konkrét lépéseket tenni a szervezeti megalakulás érdekében, emiatt indult el 1987-ben az MDF, akkor még, mint társadalmi egyeztető szervezet. A Magyar Nemzet című napilapban közreadott Pozsgay interjúba „építették be” a lakiteleki nyilatkozatot, amely a népi-nemzeti ellenzék programjának felelt meg.⁶⁶ Ugyancsak az 1987-es évben, szélesebb körben megjelent a „Fordulat és reform” című programjavaslat (reformközgazdászok adták ki még 1986-ban) és a

⁵⁷ <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8541> letöltve 2014-09-28.

⁵⁸ Csizmadia, 1995, 300-303. és 306-307. oldal.

⁵⁹ Csizmadia, 1995, 310. oldal

⁶⁰ Tüntetések könyve, 2014, 52-53. oldal.

⁶¹ Csizmadia, 1995, 355. oldal

⁶² Csizmadia, 1995, 356. oldal

⁶³ Csizmadia, 1995, 364-365. oldal

⁶⁴ Csizmadia, 1995, 366. oldal

⁶⁵ Földesi-Szerencsés, 1998, 92. oldal

⁶⁶ Csizmadia, 1995, 410. oldal

Bihari Mihály szerkesztette „Reform és demokrácia”. Tehát látható, hogy az 1987-es év politikai vízvázlatzó vonalként értelmezhető. 1987. október 23.-án pedig sor került az első nyilvános, utcai 1956-os megemlékezésre, 40-50 fő részvételével, amelynek során a Műszaki Egyetem előtt Mécs Imre olvasott fel.⁶⁷

Gyakorlatilag 1987-ben indult el visszafordíthatatlanul az a folyamat, amelynek során az addig „tisztán” civil kezdeményezések kezdték felmérni erejüket, képességeiket, és kezdtek konkrét politikai célok érdekében lépéseket tenni. Fontos kihangsúlyozni, hogy 1987-ben még senki nem gondolta, hogy a szocializmus véget fog érni. Látható volt, hogy lesznek változások, és a többség úgy gondolta, hogy csak valamilyen „strukturális” reformok lesznek bevezetve. A civil szerveződések 1987-ben igazából azt szerették volna, ha követeléseikből minnél több megvalósulna. A demokratikus ellenzék radikálisabb, anti-kommunista vonalat vett fel, míg a nemzeti ellenzék, okulva 1956 példájából, megfontoltabban járt el, és a tárgyalásos-kiegyezéssel megoldásban hittek. A népi-nemzeti ellenzék ilyen jellegű elgondolásai egyeztek Gorbacsov akkori külpolitikai irányvonalával, aki ugyan nem akarta elengedni a kelet-európai „szatellit” államokat, de nagyobb önrendelkezést biztosított volna nekik. A Szovjetunió ugyanis erre az időpontra láthatóan elvesztette a hidegháborút, és gazdaságilag/katonailag/politikailag nem tudta tovább fenntartani pozícióját a térségben.⁶⁸

Visszatérve a demokratikus ellenzékre, 1988-as év jelentette az események felgyorsulásának kezdetét. 1988. március 15-én, az ellenzék több csoportja (demokratikus és nemzeti ellenzék, illetve más ellenzéki civil szerveződések) megemlékezést tartott előbb a Nemzeti Múzeum kertjében, majd átvonultak a Petőfi-szoborhoz, végül elvonultak a Batthyányi-örökmécseshez, és zárásként a demokratikus ellenzék a budai Bem szobornál tartott megemlékezést.⁶⁹ Természetesen aznap reggel, a demokratikus ellenzék jelképes tagjait előállította és a rendőrség arra a napra bevitte őket. Többek között Demszky Gábort, Haraszti Miklóst és Solt Ottiliát is. A tüntetéseken körülbelül 2000-8000 fő volt, a „rendezvény” atrocitások nélkül ért véget, viszont a rendőrség végig aktívan jelen volt. Fontos kiemelni, hogy 1956 óta ez volt a legnagyobb tömeges felvonulás.

A demokratikus ellenzék részben aggódva figyelte a népi-nemzeti tábor önszerveződési tevékenységét, elsősorban Lakitelek után. Aggodalmuk alapvetően abból fakadt, hogy az ellenzék eddig viszonylag egységes jellege megbomlik, és ők lemaradnak az ellenzéki fejlődésben. Emiatt ők is elindították saját intézményesülési tervüket: 1988. március

⁶⁷ Csizmadia, 1995, 421. oldal

⁶⁸ Földesi-Szerencsés, 1998, 90-91. oldal.

⁶⁹ Hodosán, 2004, 180-188. oldal.

17.-én jött létre a Szabad Kezdeményezések Hálózata, amely alapvetően a független politikai csoportosulások közötti koordinációt tekintette feladatának.⁷⁰ 1988 áprilisában, a demokratikus ellenzék számos tagjának közreműködésével létrejött a Független Jogvédő Szolgálat.⁷¹ Ugyan nem civil szervezet volt, inkább jogi kezdeményezés. Fő céljuk volt, hogy felhívják a figyelmet a civileket érő jogtalanságokra és a jogsérelmek dokumentálását is elvégezték. Demszky Gábor, Mécs Imre, Solt Ottilia szervezte, többek között.⁷²

Tovább haladva az 1988-as év eseményein, elérkeztünk Nagy Imre és társainak kivégzésének 30. évfordulójához (1988. június 16.). Az eseményeket megelőzően, a Történelmi Igazságtételi Bizottság adott ki felhívást, hogy Nagy Imre és társainak kivégzésének 30. évfordulóján, a 301-es parcella helyszínén emlékezzenek meg a mártirokról.⁷³ Ennek következtében, 1988. június 16-án közösen tartottak megemlékezést az 1956-os szabadságharcosok, és az új ellenzék tagjai. A megemlékezők létszáma 300-400 fő között mozgott.⁷⁴ Az MDF később a Hősök terére szervezett tüntetést, a demokratikus ellenzék pedig a Batthyányi-örökmécseshez akart felvonulást és megemlékezést szervezni. A rendőri készülődés még március 15.-nél is nagyobb volt, végül is mindkét ellenzéki tüntetést megghiúsították a rendőrök. Miközben a nemzeti ellenzék tagjai, illetve az '56-os veteránok a Hősök terén található Ismeretlen Katona sírját akarták megkoszorúzni, a rendőrség többek között őrizetbe vette Csoóri Sándort is, a népi mozgalom vezéralakját, valamint az 1956-os veteránt, Rácz Sándort is előállították.⁷⁵ A Batthyányi-örökmécsesnél pedig szét is verték a fiatalok 100-150 fős menetét, és 16 személyt le is tartóztattak.⁷⁶ A letartóztatott személyek között volt: Demszky Gábor, Hodosán Róza, Tamás Gáspár Miklós, Kőszeg Ferenc, Orbán Viktor, Kósa Lajos. A megmaradt kb. 200 fős tüntető elindult a Szabadság térre, ahol Kis János és Mécs Imre beszédet mondott a Magyar Televízió akkori székháza előtt, később a Vörösmarty tér felé haladva a tüntetők száma felduzzadt olyan 1000 főre. Itt még Mécs Imre igyekezett elmondani egy beszédet, de a motoros rendőrök erőszakkal feloszlatták a tömeget, és bántalmazták is a tüntetőket, köztük Solt Ottiliát is.⁷⁷ A tapasztalatokból okulva, 1988. október 23-ára a rendőrök már jelentős erővel készültek a lehetséges eseményekre. Ennek ellenére kisebb csoportok gyülekeztek, többek között a Műszaki Egyetemen, a Batthyányi téren, Váci utcában. Ettől függetlenül az erős rendőri jelenlét miatt, a különböző ellenzéki

⁷⁰ Magyar Füzetek, 1988, 212-224. <http://epa.oszk.hu/html/vgi/kardexlap.phtml?id=2201> letöltve 2014-10-01.

⁷¹ <http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-fuggetlen-jogvedo-szolgalat-felhivasa> letöltve 2014-10-29.

⁷² Csizmadia, 1995, 428. oldal

⁷³ Hodosán, 2004, 199. oldal.

⁷⁴ Tüntetések könyve, 2014, 61. oldal.

⁷⁵ Magyarország Politikai Évkönyve 1988. 299. oldal.

⁷⁶ Hodosán, 2004, 203. oldal.

⁷⁷ Tüntetések könyve, 2014, 62. oldal.

csoportok tartózkodtak a felvonulásoktól.⁷⁸ Az utolsó, tisztán civil tüntetésnek 1989. március 15-ét tartom. A tüntetés már legalizálva volt, ugyanis akkora már életbe lépett az 1989. évi III. törvény a gyülekezési szabadságról.⁷⁹ Ekkor az összes ellenzéki szerveződés jelen volt, időközben több szervezet már lényegében párttá alakult. Mivel 1988-tól a civil szerveződések már markáns politikai irányvonalakat kezdtek felvenni, a demokratikus (urbánus) ellenzék szempontjából a civil korszak kezdett véget érni, és ez a folyamat 1988 végére, 1989 elejére beteljesedett. Ugyanez elmondható az MDF esetében is. Az 1989. március 22-én létrejövő Ellenzéki Kerekasztal tárgyalások jelentették gyakorlatilag a civil, és a hivatalos szerveződések közötti határt.

Innen is látható, hogy eddigre már elsősorban politikai pártok voltak jelen a döntéshozatalban, tehát az önszerveződő civilek teljesítették történelmi küldetésüket, és vagy a demokratikus ellenzék vagy a nemzeti ellenzék keretében, de létrehozták politikai szervezeteiket, felkészülten kívárva a rendszer átalakulását. Ugyan a lengyel példa volt számukra mérvadó, de a hazai körülmények nem tették lehetővé, hogy teljesen kikerüljék az állampártot. A Kádár-rendszer depolitizálta és atomizálta a lakosságot, ezért az ellenzéki szervezetek mögött még kevesen álltak, a helyzet még nem volt teljesen kiszámítható. Ezzel szemben Lengyelországban, ahol az ellenzék mögött az egész lakosság teljes mértékben felsorakozott, a kommunisták helyzete már menthetetlen volt. Hazánkban a lakosság egy jelentős részének még komoly érdekei voltak az MSZMP működésében, a párttagság még több százezres volt, ott volt még a felfegyverzett Munkásőrség. Ezért szükséges volt a tárgyalásos megoldás, annak ellenére, hogy a demokratikus ellenzék fő politikai örököse, a Szabad Demokraták Szövetsége, illetve a fiatalabb generációt képviselő Fiatal Demokraták Szövetsége, ezt nem tartotta megfelelő megoldásnak. A rendszerváltás civil fázisának szimbolikus záró dátumaként Nagy Imre és társainak újratemetését tartom. Ezen a napon zárult le a Kádár rendszer, és született újjá az 1956-os forradalom és szabadságharc öröksége. Innentől kezdve már intézményesült a „professzionális” pártok rendszere, elindultak a Nemzeti Kerekasztal tárgyalások, vagyis a „nagypolitika” elkerülhetetlenül belépett az addig spontán módon kialakuló civil kezdeményezésekbe, szervezetekbe. Sokan kiszálltak az aktív politizálásból, vagy azért, mert elutasították a pártállammal való együttműködést, vagy, mert küldetésüket teljesítettnek tekintették, és a maguk részéről nem látták értelmét átalakítani civil kezdeményezésüket politikai mozgalommá. A pártállam pedig elkezdte „elfelejteni” politikai múltját, és már a kiegyezésre, a hatalomátmentésre koncentrált.

⁷⁸ <http://www.c3.hu/scripta/beszelo/99/09/09krono.htm> letöltve 2014-10-01.

⁷⁹ <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8601> letöltve 2014-10-01.

Végül is a Nemzeti Kerekasztal tárgyalásokon megtörtént a kompromisszum, amely akkor elfogadható és átmeneti megoldásnak tűnt. A demokratikus ellenzék elérte célját, az 1989-es és 1990-es alkotmány-és egyéb jogszabály módosításokkal, biztosították a liberális demokrácián alapuló jogállam kereteit.

1.6 Szabad Kezdeményezések Hálózata és a Szabad Demokraták Szövetsége

A demokratikus ellenzék intézményesülése, hasonlóan a népi-nemzeti ellenzék szervezetének intézményesüléséhez (MDF) gyorsan ment végbe, gyakorlatilag az 1988-as évben. Amíg viszont az MDF viszonylag egyenletesen és következetesen jött létre, addig a demokratikus ellenzék esetében kétfokozatú létrejövételről beszélhetünk. Ez is tükrözi, hogy jelentős belső feszültségek halmozódtak fel az intézményesül során, illetve, hogy kezdetben nem tudták konkrétan elhatározni, hogy milyen jellegű szervezetet akarnak létrehozni. Erős volt még az a belső igény, hogy az ellenzéket egységesen összefogó szervezetet hozzanak létre, viszont időközben azon igény is erősödött, hogy minnél gyorsabban szükséges felzárkózni az MDF intézményesüléséhez.⁸⁰ Az első cél elérése végett alakították ki a Szabad Kezdeményezések Hálózatát (SZKH) 1988. március 17.-én.⁸¹ A létrejövétel informális volt, hiszen egy felhívást tettek közzé, amit kezdetben 48, majd 726 személy írt alá. Hivatalosan 1988. május 1.-én jöttek létre, majd az első országos összejövetel 1988. június 12.-én volt megtartva a népligeti Jurta Színházban.⁸² Itt már több mint 1500-an írták alá a felhívást, illetve a nyilatkozatot. Az akkor közzétett nyilatkozat már politikai program volt, viszont a SZKH még csak távlati célként határozta meg a többpártrendszert, ugyanis még nem volt látható a szocializmus (nem is olyan távoli) bukása.⁸³ Mint korábban már említettem, a szervezet ekkoriban a független politikai csoportosulások közötti koordinációt tekintette feladatának, tehát nem a demokratikus ellenzék kizárólagos szervezeteként működött. Ezt alátámasztja, hogy olyan szervezetek tagjai, mint például a Bajcsy-Zsilinszky Baráti Társaság, is beléptek a hálózatba.⁸⁴ Ugyancsak beléptek a Hálózatba a FIDESZ és a Duna-kör képviselői.⁸⁵ Tehát az ellenzék egészének akartak egy összekötő szervezetet létrehozni. Viszont erre az időre a népi-nemzeti ellenzék (jogosan) már saját intézményekben

⁸⁰ Csizmadia, 1995, 423. oldal

⁸¹ Magyar Füzetek, 1988, 212. oldal <http://epa.oszk.hu/html/vgi/kardexlap.phtml?id=2201> letöltve 2014-10-01.

és Csizmadia, 1995, 430-434. oldal

⁸² Csizmadia, 1995, 434. oldal

⁸³ Csizmadia, 1995, 425. oldal

⁸⁴ Interjú Zétényi Zsolt (készítette a szerző)

⁸⁵ Magyar Füzetek, 1988, 212. oldal <http://epa.oszk.hu/html/vgi/kardexlap.phtml?id=2201> letöltve 2014-10-01.

gondolkodott, és ebben nincs is semmi elvetendő. A közös munkát továbbra is folytatták a demokratikus ellenzékkel, viszont a kivitelezést saját szervezeten keresztül kívánták lefolytatni, és politikailag sem lett volna jövője egy teljesen egységes szervezetnek, vagy pártnak. Amúgy ez természetes folyamat, minden rendszerváltás során a rendszert elutasító erők egy darabig együtt dolgoznak, majd mindenki a politikai és társadalmi törésvonalak mentén elhelyezi saját szervezetét, képviselve saját politikai bázisát.

Az MDF 1988. szeptember 3.-án már szervezetté alakult, ugyanis már várható volt az egyesületi törvény megalkotása 1989-re. Ez ismét felgyorsította a folyamatokat, és mivel a demokratikus ellenzék számos vezetője nem érezte eléggé letisztult politikai szervezetnek a Hálózatot, ezért újabb szervezet alakításába fogtak. Ki kell emelnünk, hogy a SZKH nem volt ténylegesen intézményesült, hiszen alapvetően koordinációs feladatot szántak neki, tehát hivatalosan fel sem oszlott. 1988. november 13.-án létrejött a Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ), amely a demokratikus ellenzék központi szereplőit és elképzeléseit képviselte. Nagyon heves viták voltak a létrehozatal során, a demokratikus ellenzék egyes körei úgy értelmezték, hogy az „elit” hozott létre egy politikai szervezetet, és kihagyta az alsóbb néprétegeket a kezdeményezésből.⁸⁶ Ezt az álláspontot a „Demokrata” szamizdat köre, illetve az Inconnu-kör hangoztatta.⁸⁷

1989 januárjára körülbelül 1300 tagja⁸⁸ lett az SZDSZ-nek, így indulva neki a sorsdöntő 1989-es évnél. Az MDF mellett, az Ellenzéki Kerekasztal meghatározó szereplőjévé vált a demokratikus ellenzék intézményesült szervezete. 1979 óta várták ezt a lehetőséget, hogy ténylegesen befolyásolhassák a magyar közügyek alakulását.

1.7 Fiatal Demokraták Szövetsége

A pártállam során, a fiatalság számára csak egy intézményesített szervezett létezett, a Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség (KISZ). A szervezet már a kora 1980-as évekre elvesztette erejét, ennek egyik oka a fiatalok pártállammal szembeni ellenérzése, másik oka pedig az volt, hogy elkezdtek tagdíjat kérni.⁸⁹ Sok esetben KISZ tagnak lenni nem kimondottan is kötelező volt. Szervezet így mindig teher volt a fiatalok számára, különösképpen az egyetemi hallgatók esetében. A korábban kifejtett szakkollégiumi élet akkoriban kezdett megerősödni és elterjedni, így újabb fórumai alakultak ki a szabad

⁸⁶ Csizmadia, 1995, 450. oldal

⁸⁷ Csizmadia, 1995, 450-451. oldal

⁸⁸ Eddigre az MDF taglétszáma 10.000 fő körül mozgott. Csizmadia, 1995, 455. oldal

⁸⁹ Hodosán, 2004, 65. oldal.

tudományos gondolkodásnak. Mint említettem, a FIDESZ gyakorlatilag az ELTE Jogász / Bibó István Szakkollégiumából nőtt ki. Akkoriban egy olyan társaság kezdte meg ott működését, amelynek kezdetben nem volt kapcsolata az 1979-1981 között elindult demokratikus ellenzéki vonulattal. Itt egy új generáció volt jelen, akiknek már nem volt úgynevezett 1968-as élményük, tehát nem hatottak rájuk a '68-as újbaloldali filozófiák. Mivel jogászok voltak alapvetően, így másként is látták a dolgokat, mint a korábbi ellenzéki generáció, akik többségében történészek, filozófusok vagy a szociológusok voltak. Ez az 1960-as években született generáció, már Ronald Reagan és Margaret Thatcher illetve Gorbacsov idejében kezdtek politikailag orientálódni. Erősen hatottak rájuk a klasszikus neoliberális eszmék, elsősorban a társadalmi, állampolgári szabadság kérdésköre. A későbbi FIDESZ tagok az 1980-as évek végén kezdték magukat aktivizálni, politikai orientálódásukban segítette őket az 1985-től rendszeresen megrendezett szakkollégiumok országos találkozója. 1987-ben, a Bibó Szakkollégium egy fontos civil fórumot hozott létre, a Kelet-Nyugat Párbeszéd Kör. A tanácskozás létrejötte nyugat-európai mintákat, és fontossága azért kiemelendő, mert a későbbi FIDESZ számos tagja itt alakított először csoportot.⁹⁰

A KISZ szervezet megemlézését azért tartottam fontosnak, mert a szervezetet övező generációs elutasítás nagyban segítette a FIDESZ létrejöttét és elterjedését. Olyan független, demokratikus és modern ifjúsági szervezetet akartak létrehozni a résztvevők, ami megfelelően tudta képviselni az új generációs fiatalok érdekeit a pártállammal szemben. Az antikommunizmus erősen jelen volt ideológiájukban. Akkoriban az SZDSZ markánsan antikommunista volt, így a FIDESZ ehhez a szervezethez volt közelebb. Jelen tanulmányban is emiatt szerepel a FIDESZ az urbánus / demokratikus ellenzéki politikai vonulatban. Fontos kiemelni, hogy az akkori SZDSZ inkább hagyományos liberális elveket vallott, vagyis akkoriban a politikai centrum irányába tartozott. A FIDESZ gyakorlatilag az SZDSZ „ifjúsági szervezeteként” működött első időszakában, és a két szervezet kapcsolata az 1990-es évek elejéig erős volt.⁹¹ Visszatérve az alapításra, a FIDESZ szervezet elsődleges célja az volt, hogy egy független ifjúsági szervezetet hozzanak létre, demokratikus alternatívát nyújtva a KISZ rendszeréhez képest.⁹² Kiemelték hazánk európai politikai, gazdasági, kulturális integrációjának szükségességét, továbbá a racionális piacgazdaságba való visszatérést. Az alapításra 1988. március 30.-án került sor, 37 egyetemi és főiskolai hallgató, fiatal értelmiségi közreműködésével. Az alapítók közül felsorolnám azok neveit, akik később markánsan

⁹⁰ Csizmadia, 1995, 426. oldal

⁹¹ Magyarország Politikai Évkönyve 1988, 298. oldal.

⁹² <http://archiv.fidesz.hu/index.php?Cikk=60> letöltve 2014-10-29.

meghatározták a szervezet további fejlődését: Orbán Viktor, Kövér László, Szájer József, Deutsch Tamás. A FIDESZ híre gyorsan terjedt a fiatalok között, egyre többen léptek be a szervezetbe. Ugyanis a fiatalok közül nagyon sokan távol érezték maguktól az idősebb generációk szervezeteit, itt elsősorban az SZDSZ-re (és elődjére, SZKH) illetve az MDF-re kell gondolni. 1988 áprilisában 400 fős nagygyűlést tartottak Budapesten, a Tinódi moziban, és elkezdődött az országos hálózat spontán megalakulása is (elsősorban a nagy egyetemekkel bíró városokban). Már novemberben megtartották első kongresszusukat. A fiatalok többségének vonzó volt a FIDESZ radikális antikommunista és modern stílusa, amelyben minden együttműködést elutasított az állampárttal, követelte 1956-os forradalom történelmi elismerését.

A FIDESZ 1988-89-ben szinte minden ellenzéki rendezvényen jelen volt. Rendszeresen jelen voltak a Jurta Színházban, továbbá számos politikai és környezetvédelmi akcióban vettek részt. Ilyen akció volt 1988. november 7., amikor a szervezet aktivistái nyilvános „nagytakarításba” kezdtek az „nagy szocialista forradalom” ünnepnapján. A Vörösmarty téren 15-20 Fideszes seprűvel és lapáttal akarták szimbolizálni azt, hogy november 7.-én ők dolgoznak, és március 15.-én ünnepelnek. A rendőrség nem tartotta mulatságosnak a dolgot, és bevittek mindenkit, akit elértek.⁹³ A FIDESZ a környezetvédelmi ügyekben is kivette a részét, ugyanis tagja volt a Nagymaros Bizottságnak, hasonlóan a többi ellenzéki szervezetnek. 1988. szeptember 2-4. között, a FIDESZ támogatásával, a Duna kör nemzetközi környezetvédelmi konferenciát tartott.⁹⁴ 1988. szeptember 17.-én, Nagymaroson, a FIDESZ női tagozata, 600-800 lány és asszony közreműködésével, ellepte az építési területet, és kérdőre vonták a kivitelezőket.⁹⁵

Kezdetben folytatták ifjúsági szervezatként való működésüket, és valószínűleg ekkor vált nyilvánvalóvá a FIDESZ vezetésének, hogy ifjúsági szervezatként a jövőben súlytalanok lesznek. Annak érdekében, hogy a nagyobb ellenzéki szervezetek szintjére eljussanak (elsősorban az MDF és az SZDSZ), szélesíteniük kellett a mozgalom bázisát és lehetőségeit. 1989 elején elfogadták az új egyesülési törvényt, így a FIDESZ számára négy lehetőség kínálkozott Kövér László szerint:⁹⁶ a szövetség feloszlik; a FIDESZ az SZDSZ ifjúsági tagozatává válik; a FIDESZ megmarad semleges ifjúsági érdekképviselői szervezatként; a FIDESZ fokozatosan párttá alakul. Nem volt meglepetés, hogy 1989. március 19.-én megtartott kongresszuson a párttá való alakulás mellett döntöttek, és hogy indulni fognak az

⁹³ Magyarország Politikai Évkönyve 1988. 359. oldal.

⁹⁴ Magyarország Politikai Évkönyve 1988. 705. oldal.

⁹⁵ Magyarország Politikai Évkönyve 1988. 357. oldal.

⁹⁶ http://www.hetek.hu/hatter/200311/egy_generacio_utja_a_hatalomba letöltve 2014-10-29.

1990-es választásokon is.⁹⁷ 1989. március 22.-től a FIDESZ az Ellenzéki Kerekasztal egyik központi szereplője lett. Az állampárt sokáig azt szeretne volna elérni, hogy a FIDESZ ne vegyen részt a későbbi Nemzeti Kerekasztal tárgyalásokon, mivel csak ifjúsági szervezetnek tekintették. Részben a többi ellenzéki szervezet követelésére, részben a FIDESZ növekedése miatt az MSZMP terve meghiúsult, hasonlóan ahhoz a stratégiájához, hogy az ellenzék képviselőivel külön-külön fog tárgyalni.

A FIDESZ neve már 1988-ban ismert lett, viszont az 1989-es tüntetések során vált országosan is ismertté, karöltve Orbán Viktor szélesebb politikai színrelépésével. A FIDESZ első országos színrelépése 1989-ben, az újfent nemzeti ünnepként megtartott március 15.-e volt. A FIDESZ, a többi ellenzéki szervezettel, aktívan részt vett a tüntetés megszervezésében, és itt mondta el első, nagy nyilvánosság előtti beszédét Orbán Viktor.⁹⁸ Országosan viszont 1989. június 16.-án lett Orbán Viktor ismert, amikor a Nagy Imre és társainak újratemetése során mondta el a fiatalok nevében híressé vált beszédét. A FIDESZ végül részt vett az 1989. június 13.-án kezdődő Nemzeti Kerekasztal tárgyalásokon, viszont a az SZDSZ-el közösen nem írták alá a végső megállapodást.⁹⁹ Ettől függetlenül, a rendszerváltás békés jellegének megőrzése végett, nem akadályozták meg a közjogi átalakulásokat, viszont a szükséges változtatásokat népszavazáson akarták biztosítani. Ennek következtében, az első szabad népszavazás („négy igenes” szavazás) egyik fő kezdeményezője a FIDESZ lett, (az SZDSZ mellett) ezzel is tovább növelve ismertségét. 1989 szeptemberére a FIDESZ gyakorlatilag párt lett, ezzel befejezve addigi civil jellegét, és megkezdte saját politikai útjának alakítását. Jelentősége abban volt a rendszerváltásra nézve, hogy sikeresen tudta megszólítani a fiatalokat, míg a nagyobb pártok alapvetően az idősebb korosztályokat tudták mozgósítani. Alig két év alatt, szinte a semmiből, egy elszánt fiatal csoport sikeresen bejutott az Országgyűlésbe, a 45 év utáni az első szabad választáson. A teljesítmény önmagáért beszél.

2. Az 1985-ös monori ellenzéki tanácskozás

A Monor külterületén található kempingben, 1985. június 14-16. között megtartott értelmiségi konferencia különleges jelenség volt a magyar ellenzékiiség történetében. A jelen tanulmány esetében nem illeszthető be sem a demokratikus ellenzék, sem a népi-nemzeti ellenzék

⁹⁷ <http://archiv.fidesz.hu/index.php?Cikk=60> letöltve 2014-10-29.

⁹⁸ <http://archiv.fidesz.hu/index.php?Cikk=60> letöltve 2014-10-29.

⁹⁹ Földesi-Szerencsés, 1998, 96. oldal.

fejezeteibe, hiszen az ellenzék mindkét vonulata részt vett rajta, továbbá 1956-os személyek és más értelmiségiek. Számos forrás ezt tartja a magyar ellenzékiesség csúcspontjának, mint az egységes ellenzék kialakítása érdekében tett első fontos lépés. Véleményem szerint a magyar ellenzékiesség csúcspontja a későbbi Ellenzéki Kerekasztal volt, de ez nem korlátozza semmilyen értelemben a monori konferencia kiemelkedő, elsődleges és vitathatatlan fontosságát.

A demokratikus / urbánus ellenzék és a népi-nemzeti ellenzék már a késő hetvenes évektől folyamatosan kapcsolatban álltak. Ugyanebben az időszakban, Lengyelországban jelentős társadalmi mozgolódásokra került sor, (Szolidaritás) amely reményt keltett a magyar ellenzékben és reformistákban. Azt sem szabad elhanyagolni, hogy magában az államigazgatásban, és az MSZMP struktúráján belül is sokan voltak, akik változásokat sürgettek. Elsősorban gazdasági változásokat szerettek volna elérni (racionalizálásokat), és ennek a vonulatnak a legfontosabb képviselői a reformközgazdászok voltak. Az esetek többségében a szocializmust szerették volna ésszerűsíteni, tehát gazdasági hatékonyságot a termelésben és az elosztásban. Az 1980-as évekbeli Kínai Népköztársasághoz hasonló reformokat akartak elérni, tehát nagyobb teret adtak volna a vállalkozásoknak és a magántőkének. Politikai szinten pedig a reform-kommunisták akartak változásokat, akik nagyobb népi ellenőrzést, több demokráciát akartak beépíteni a rendszerbe. Egyértelmű, hogy a szocializmus bármilyen átalakítása a rendszer azonnali összeomlását eredményezte volna, így e kezdeményezések eleve kudarcra voltak ítélve, és később a Gorbacsov bevezette reformok ezt bebizonyították. Mivel a hatalom ezzel tisztában volt, így a reformokra nem nyitottak. Ennek is betudható, hogy monori konferenciára olyan értelmiségiek is eljöttek, akik amúgy nem folytattak aktív vagy passzív ellenzéki tevékenységet. Itt elsősorban a reformközgazdászokra és szociológusokra kell gondolni.¹⁰⁰ A reformközgazdászok például már az MSZMP XIII. kongresszusán (1985), illetve 1984-ben vereséget szenvedtek, így egyre jobban kezdtek nyitni az ellenzék felé.¹⁰¹

Monor nagy előrelépés volt, és egyúttal megvalósult a demokratikus ellenzék azon elképzelése is, hogy a rendszerrel szemben állók közösen lépjenek fel az állampárt ellen. A konferencia idejére már túl voltak az MSZMP XIII. kongresszusán (1985. március), illetve az 1985-ös országgyűlési választásokon (1985. június 8.), ahol a demokratikus ellenzék jelöltjeit rendre ellehetetlenítették. Erre az időpontra a népi írók / nemzeti ellenzék is elvesztette hitét a lehetséges reformokban, így egyetértettek a demokratikus ellenzékkel abban, hogy egyre

¹⁰⁰ Csizmadia, 1995, 310. oldal

¹⁰¹ Csizmadia, 1995, 311. oldal

jobban kell kinyilvánítani elégedetlenségüket és civil ellenállásukat. Viszont a nemzeti ellenzék pontosan tisztában volt vele, hogy az ellenzék egészének társadalmi ismertsége, és befolyása 1985-ben még nem volt valódi tényező. Lengyelországban például a Szolidaritás mozgalom az egész lakosságra számíthatott, míg hazánkban az ellenzék csak az értelmiség bizonyos köreit tudta befolyása alatt tartani. Ettől függetlenül az ellenzék közös fellépése Monoron jelzésértékű volt az állampártnak, vagyis várható volt, hogy az ellenzék egésze tovább fog radikalizálódni, amennyiben nem történnek reformok.

A konferencia összehívásában jelentős szerepe volt Donáth Ferencnek. Donáth a demokratikus ellenzék egyik „mentor” alakjának számított ekkorra, továbbá jó kapcsolatokat ápolt az ellenzék összes csoportosulásával, illetve a hatalommal.¹⁰² Találkozott Aczél Györggyel is, pedig Donáth 1956-os múltja miatt nem számított már kommunistának. Donáth jelentette az összekötő kapcsot a demokratikus ellenzék és a népiek között, elsimítva a köztük lévő ellentéteket. Személyét és tekintélyét minden érintett oldal, így a demokratikus ellenzék, a nemzeti ellenzék, a reformközgazdászok, és az '56-os túlélők is elfogadták. Donáth Ferenc egy olyan konferenciát képzelt el eredetileg,¹⁰³ mint az 1943-as szárszói értelmiségi találkozó / nagygyűlés.¹⁰⁴ 1986-ban bekövetkezett halála is közrejátszott abban, hogy végül nem került sor a második monori konferencia összehívására.

A konferencia a teljes ellenzék első „nyílt” fellépése volt. A rendszerváltás szempontjából azért fontos a monori konferencia, mert ez az esemény adta meg a kezdő lendületet az ellenzék intézményesüléséhez, amely végül 1987-től, illetve 1988-tól valósult meg.¹⁰⁵ Itt kezdtek kialakulni a későbbi MDF és SZDSZ alapjai.

3. Népi írói vonulat / Nemzeti ellenzék

3.1 Püski Sándor, mint a népi írók szervezője 1939-1989 között

Ugyan tanulmányom elején külön hangsúlyoztam, hogy nem a személyeken, hanem a folyamatokon lesz a hangsúly, mégis szükséges a népi írók esetében külön és kiemelten foglalkozni Püski Sándorral. Nem is gondolhatta volna Püski Sándor 1939-ben, hogy milyen

¹⁰² Csizmadia, 1995, 312. oldal

¹⁰³ Csizmadia, 1995, 313. oldal

¹⁰⁴ Az 1943-as szárszói találkozót a református Soli Deo Gloria diákszövetség és (elsősorban) Püski Sándor, a népi írók könyvkiadója szervezte. A háború dúlta Európában egyedülálló, 600 fős értelmiségi találkozó volt, ahol a kommunistáktól a jobboldaliakon át a népi írókig szinte minden politikai csoport képviselte magát, és szabad légkörben vitázhattak a magyar társadalom előtt álló nagy történelmi kihívásokról. Forrás: Püski, 2002, 39. oldal.

¹⁰⁵ Csizmadia, 1995, 314. oldal

életutat fog eredményezni könyvkiadói tevékenysége.¹⁰⁶ Akkoriban, amikor létrehozta a Magyar Élet Kiadót 1939-ben, azon túl, hogy teret akart adni a népi íróknak, és rendszeres jövedelemhez juttatni őket, valamilyen szinten politikai küldetést is akart teljesíteni: „*a könyvkiadás a kulcs! Anyagi alapot és szervezetet teremtem, nyilvánosságot ad, az olvasótáborból aztán politikai tábor verődhet össze*”.¹⁰⁷ Viszont mik is voltak a népi írók, illetve az 1939-es Nemzeti Parasztpárt követelései? Röviden összefoglalva: „*az úri Magyarország megszüntetésével a demokratikus, tehát népi Magyarország megteremtését; semleges, gazdaságilag és kulturálisan mindenfelé élénk kapcsolatot fenntartó országot; a háborúból való kimaradást; a lehető legnagyobb belső társadalmi szabadságot; a nagybirtok felosztását, a kisbirtokosok szövetkezését, a kulcsfontosságú nagyipar és nagykereskedelem államosítását, [...] állam és egyház szétválasztását, velünk néprajzi egységben élő magyarság békés egyesítését*”. Továbbá olvashatunk egy különös részt, amelynek többféle értelmezése is lehet: „*nemzetiségek kizárását a nemzet szempontjából létfontosságú államrendbeli és kulturális pozíciókból, viszont mindegyik nemzetiségnek a maga gazdasági és kulturális életére a magyarsággal teljes egyenjogúságot*”.¹⁰⁸ Püski reményteljesen tekintett a Nemzeti Parasztpárt 1945-ös indulására, de nem értett egyet a kommunistákkal való együttműködéssel, hiszen ez a Parasztpárt (és egyúttal a népi mozgalom) értékeinek feladását jelentette.

Püski Sándor különböző nehézségeken átverődve, egészen 1950-ig működtette kiadóját, vagyis az államosításig. Mivel a kommunisták szemében rendszeridegen volt, ezért nem is számíthatott arra, hogy valaha el tud helyezkedni a könyvszakmában. Innentől kezdve, egészen 1970-ig, Egyesült Államokba történő kivándorlásáig, művészeti kerámiakészítésből éltek. 1962-ben, koholt vádak alapján bebörtönözték, 4 évre ítélték, viszont 1963-ban kiengedték az általános amnesztia miatt. Valójában a kommunista diktatúra felismerte a népi írókban meglévő potenciális veszélyt, és Püskit, illetve baráti körét veszélyesnek ítélték, ezért akarták őket „kikapcsolni”. Az 1960-as években igyekezett összefogni a megmaradt népi írókat. Fontos kiemelni, hogy Püski az 1950-es évek során végig kapcsolatban maradt a népi írókkal, az írói társasággal soha nem szakadt meg a kapcsolat. Tény, hogy Püski jelentősen közreműködött a nagy baráti társaság összefogásában. Viszont Püskit és családját az élet szinte minden területén korlátozta a hatalom (két idősebb fiúk már 1956-ban elhagyta az országot), így nem látták biztosnak itthoni jövőjüket. Püski István visszaemlékezése szerint: „*kérvényt nyújtott be, hogy engedélyezzék neki a hivatalos kivándorlást [...] ugyanis nem volt*

¹⁰⁶ Az alfejezet Püski Sándor fia, Püski István által adott interjún alapszik (készítette a szerző)

¹⁰⁷ Püski, 2002, 85. oldal

¹⁰⁸ Püski, 2002, 57. oldal

hajlandó disszidálni [...] tehát, hogy hivatalosan kivándoroljon Magyarországról, és pénzért exportálhasson könyveket, meg más, ilyen népművészeti termékeket [...] és hogy írókat hívhasson ki [...] minden évben hazajöttünk, ezért volt előnye, hogy hivatalosan kivándoroltunk és nem disszidáltunk”. Továbbá: „az biztos, hogy a nulláról kezdték mindent [...] nagyon kevés segítséget kaptak [...] New Yorkban, a 28. utcában kezdték saját lakásukból eladni a könyveket [...] az ő (Püski) célja többszörös volt: a magyar emigrációt bevonni abba, hogy mi is történik Magyarországon, a magyar irodalomban [...] tehát visszacsatolni őket a magyar nemzettestbe. A másik fő cél volt, hogy az emigráns magyar irodalmat valahogy visszajuttatni a hazába [...] a harmadik cél pedig a hazai irodalomban működőket, pl. Csoóri és a többieket, megismertessék őket a szabad világ helyzetével [...] tehát egy kapcsolat jöjjön létre [...], illetve, hogy a saját szerzőit újra kiadhassa.”

Püski viszont nem zárkózott el más beállítottságú íróktól, tehát nem csak a népi-nemzeti írói vonulathoz tartozó könyveket adták ki. Erre jó példa volt Konrád György „A cinkost” ők adták ki hivatalosan először. Hasonlóan, Faludy György (1910-2006) összes versét is kiadták, illetve Hankiss Elemérrel is kapcsolatban voltak.¹⁰⁹ Mivel boltjuk az amerikai magyar szellemi-irodalmi élet egyik központja volt, mindenki eljárt hozzájuk, így többek között Haraszti Miklós is. Tehát a kritérium az irodalmi, nem politikai volt. Az itthon maradt régi és új népi íróknak nagy lelki támaszt jelentett az, hogy Püski Amerikából, immár nagyobb szabadságban, életben tartotta a népi írók küldetését. Fontos részlet, hogy már 1968-69 körül, kiutazása előtt, Püski kapcsolatba lépett az ifjú írókkal, állandó összejöveteleket tartottak, és közösen egyeztettek a feladatokról, és hogy mit végezzen majd Püski Amerikában. A fiatal írók között találjuk Csoóri Sándort, Sánta Ferencet (1927-2008), Nagy Lászlót (1925-1978), Utassy Józsefet (1941-2010), Kis Benedeket (1943). Emlékeztetőül, Csoóri és Sánta később részt vett az MDF alapításában. Püski őket a népi írók második nemzedékének hívta.¹¹⁰ Az 1970-es és 1980-as években Püski számos hazai írónak, köztük Csoóri Sándornak is segített kijutni és irodalmi körutakat tenni, egyes esetekben itthon tiltott listára helyezett írók műveit is kiadták.¹¹¹

1988-ig Püskiék, illetve a Püski Kiadó „kintről” könyvet nem hozhatott Magyarországra. Ugyancsak nem foglalkoztak a hazai szamizdat irodalommal, ugyanis „*annak megvolt a saját útja*”. Ettől függetlenül, mint láthattuk, kapcsolatban voltak Konráddal, Harasztival és másokkal is. Lezsák Sándorral pedig időközben baráti kapcsolat

¹⁰⁹ Püski, 2002, 366. oldal

¹¹⁰ Püski, 2002, 441. oldal

¹¹¹ Püski, 2002, 294. oldal

alakult ki, hiszen Püski Sándor már az 1980-as évek elején összeismerkedett vele Csoóri Sándoron keresztül. A későbbi MDF létrehozásában Püski ténylegesen nem vett részt, de folyamatosan tanácsokkal, ötletekkel, tapasztalattal és óvásokkal látta el őket. Hiszen neki megvolt a történelmi tapasztalata, továbbá a szervezésben segített tanácsaival, hiszen Püski kiváló szervező volt. Püski akkoriban már az elejétől azon a véleményen volt, hogy az MDF civil szervezetből idővel párttá kell alakulnia. Püski Sándor 1989-ben végleg hazatért, és időközben be is lépett a Magyar Demokrata Fórumba.

Püski István visszaemlékezése szerint, apjának legfontosabb érdeme a következő volt: *„egyrészt az úgynevezett népi gondolkodásmód a mai napig még nem tűnt el teljesen, mert ha nem működött volna ő, [...], abban az esetben lehet, hogy már az 1960-as években Csoóri Sándorék nem tudják, hogy van ilyen. [...] Némelyik ki is jelentette, hogy ha nincs Püski Sándor, akkor ma nem azt írják, amit írnak. Csoóri Sándor, Csurka István, Fekete Gyula (1922-2010) mind erre építkeztek. [...] A népi mozgalom, főleg az MDF-el, átváltozott egy nemzeti mozgalommá és ehhez köze volt édesapámnak is. [...] Tehát az a gondolat, hogy akármilyen körülmények vannak, nemzetben gondolkodunk. [...] Segített életben tartani a népi mozgalmat [...] ő volt a szimbóluma ennek az egésznek. 1945 után nagyon kevesek őrizték meg a becsületüket [...] a népi táborból, és őt mindenképpen fel lehetett ebben mutatni becsületessége miatt, és ez segítség volt azoknak, akik hasonló módon gondolkodtak”.* Tehát Püski Sándor segített életben tartani a mozgalmat, majd sikeresen bevonta a fiatal írókat, akik átérték a népi gondolatot, és rajtuk keresztül a mozgalom és a gondolat új formában életre kelt. Mivel a mozgalom végül is az MDF létrejöttét eredményezte, a rendszerváltás civil szemszögéből nézve Püski Sándor életműve alapvető fontosságú.

3.2 A Magyar Demokrata Fórum civil és irodalmi előzményei

Ahogy az előző alfejezetből láthattuk, az MDF közvetlen előzményei egészen az 1930-as évekig nyúltak vissza, a népi írók táborához. Természetesen ezzel párhuzamosan, először az 1960-as évektől, létrejöttek olyan civil kezdeményezések, amelyek ugyancsak közvetlenül meghatározták az MDF létrejövetelét.

Az 1960-as években egy baráti körből alakult ki a későbbi MDF egyik alapbázisa, amely írókat, bölcsészeket, történészeket, értelmiségieket foglalt magába. Ebben a baráti társaságban viszont már nem találjuk meg az 1930-as években indult népi írókat, itt egy teljesen új nemzedékről beszélhetünk. Időközben, a népi írók első nemzedékéből az 1960-as években Veres Péter, Tamási Áron, Illyés Gyula, Németh László számítottak a mozgalom

elismert, vagy a hatalom által megtűrt tagjainak. Németh László 1975-ös halála után viszont Illyés Gyula vált a mozgalom szellemi vezetőjévé, egészen 1983-ban bekövetkezett haláláig. A népi írók új nemzedéke mellett létrejött egy irodalmi baráti társaság, akik később az MDF alapjait rakták le, és pályájuk a népi írók új tagjaival szoros együttműködésben telt. Legfontosabb tagjai voltak Für Lajos, Bíró Zoltán, Kiss Gy. Csaba és Bakos István. Később Fekete Gyula, Csoóri Sándor és Csurka István is részt vett közös gyűléseken, beszélgetéseken, egyúttal ők képviselték a népi írók második nemzedékét. Czine Mihály (1929-1999) irodalomtörténész, a népi írók neves kutatója is gyakran megfordult közöttük. A kezdetektől fontos kapcsolatot jelentett Ilia Mihály (1934), akinek irodalmi folyóirata, a szegedi „Tiszatáj” gyakran biztosított publikálási lehetőséget eme informális szellemi műhely számára.¹¹²

Szükséges tájékoztató jelleggel kitérni azon hivatalos folyóiratokra, amelyekben a népi írók új nemzedéke lehetőséget kapott publikálásra. Fontos kiemelni, hogy e folyóiratok nem a népi írók kizárólagos sajtótermékei voltak, mindegyik irodalmi vonulat és kulturális csoportosulás helyet kapott bennük.¹¹³ Ide tartozott az említett szegedi „Tiszatáj” (alapítva 1947), a kecskeméti „Forrás” (alapítva 1969) és a tatabányai „Új Forrás” (alapítva 1969). Valamilyen szinten ehhez a körhöz tartozik a budapesti „Mozgó Világ” folyóirat is (alapítva 1971), viszont ez a folyóirat inkább a politikailag szókimondó, 1973-ban alakult Fiatal Írók József Attila Körének (FIJAK) publikálási felülete volt, illetve sokkal erősebb volt benne a szépprózai és szociológiai rovat. A „Mozgó Világ” akkori főszerkesztője Kulin Ferenc volt. 1983 decemberében, a főszerkesztőt és a „Mozgó Világ” teljes szerkesztőgárdáját leváltották, és a lap decemberi számát be is zúzták. Az ügy komoly megrökönyödést váltott ki az írói társadalomban, hiszen a teljes szerkesztőség leváltása politikai alapú volt, és a pártállami szervek követelésére hajtották végre. Innentől kezdve szinte mindenki bojkottálta a lapot, nem tartotta hitelesnek. A retorzió oka az volt, hogy nem a „tűr, tilt, támogat” hivatalos politikáját követték, és merészebb hangvételű cikkeket is közöltek.¹¹⁴

Visszatérve a korábban megnevezett folyóiratokra, itt sem maradtak el a politikai üldöztetések. 1980-ban, a pártállam megakadályozta, hogy a kecskeméti „Forrás” folyóiratban megjelenhessen Csoóri Sándor „Egy nomád értelmiségi” című dolgozata.¹¹⁵ Ezek után a népi írók fiatal csoportja (Lezsák Sándor is részt vett a tiltakozásban), tiltakozó levelet juttatott el

¹¹² <http://www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/historia/02-08/ch07.html> letöltve 2014-11-10.

¹¹³ Forrás: interjú Petőcz András (készítette a szerző)

¹¹⁴ Forrás: interjú Petőcz András (készítette a szerző) és Csizmadia, 1995, 264. oldal.

¹¹⁵ Csizmadia, 1995, 258-259. oldal.

az MSZMP helyi vezetőségéhez, amelyben a Csoóri Sándor elleni letiltási ügyet ítélték el.¹¹⁶ Hasonló retorziók érték 1984-ben a tatabányai „Új Forrás” folyóiratot, amiért közölni merték Nagy Gáspár (1949-2007) verseit a „Nagy Imre” verssorozatából. A folyóirat bizonyos számát bezúzták, és a vezetőséget leváltották.¹¹⁷ 1986-ban következett be az utolsó súlyos „politikai-irodalmi” jellegű ügy, akkor a szegedi „Tiszatáj” folyóirattal kapcsolatban.¹¹⁸ 1986-ban ismét Nagy Gáspár verse, „A Fiú naplójából” miatt robbant ki a botrány. Kádár János személyes támadásnak értelmezte a verset, és utasítást adott a lap betiltására.¹¹⁹ Kádár úgy vélte, hogy utalás van benne arra nézve, hogy ő Nagy Imre gyilkosa. A folyóirat fél évre történő betiltása ellen az egész író társadalom és az Írószövetség fellázadt, sokan bojkottálták az új vezetésű „Tiszatáj” működését. A lap rendes működése csak 1988-89-re állt helyre, ami jelzi azt is, hogy ez volt a pártállam utolsó ilyen jellegű akciója.

3.3 A Magyar Demokrata Fórum civil és irodalmi előzményei II. – politikai ébredés az 1970-es években, út Lakitelek felé.

Az előző alfejezetben az általános irodalmi háttérrel mutattam be, a körülmények megértése végett. Ebben az alfejezetben fogom bemutatni azokat az eseményeket, amelyek végül is „közvetlenebb” módon eredményezték az MDF létrejöttét, tehát a népi-nemzeti írói vonal konkrét politikai intézményesülését.

A tanulmányom elején leszögeztem, hogy alapvetően folyamatok vizsgálatáról, és nem az egyes személyek életútjának elemzése alapján fogom az eseményeket rendszerbe foglalni. Lezsák Sándor esete kivételt jelent, hiszen a későbbi MDF létrejöttében kulcsfontosságú szerepet töltött be, de mindezt megelőzte szervező tevékenysége az 1970-es években. Lezsák Budapesten nőtt fel, és tanári pályára készült. Időközben könyvtárban dolgozott, és megismerkedett az 1956-os ellenállóval, korábbi református tiszteletes Szíj Rezsővel, aki mély benyomást tett a fiatalemberre.¹²⁰ Később Szíj Rezső volt az, aki rendszeresen vitte Lezsák Sándort felvidéki körutakra,¹²¹ ahol Lezsák kapcsolatot létesített az ottani írókkal. Mivel Lezsák mielőbb tanár szeretett volna lenni, oklevél hiányában csak vidéken vállalhatott tanítói állást, miközben elvégezte a Szegedi Tanárképző Főiskolát. Így került Lezsák Sándor Lakitelekre, 1969-ben.

¹¹⁶ Csizmadia, 1995, 259. oldal.

¹¹⁷ <http://www.irodalmijelen.hu/05242013-0953/40-eves-az-uj-forras> letöltve 2014-11-15.

¹¹⁸ <http://epa.oszk.hu/00000/00021/00014/0004-c5.html> letöltve 2014-11-15.

¹¹⁹ Csizmadia, 1995, 347. oldal.

¹²⁰ Spangel, 2012, 33. oldal.

¹²¹ Spangel, 2012, 34.-36. oldal.

Lezsák megérkezése után szervezésbe kezdett, különböző irodalmi esteket tartott. Ez nem elhanyagolható tényező, mert évek múlva, amikor az MDF vidéki szervezeteit kezdték felállítani, Lezsák „kapcsolati hálózata” nagyon értékesnek bizonyult. Ugyanis Lezsák nem kis helyi rendezvényeket szervezett, hanem annál sokkal komolyabb eseményeket. 1970-ben bemutatták a lakiteleki művelődési házban a Kalevalát helyi önkéntes csoporttal, amire a finn kulturális attasé is tiszteletét tette.¹²² 1970-ben, szintén Lakitelken, felvidéki irodalmi estet rendezett (!), majd a következő esztendőben erdélyi irodalmi estet szervezett ugyanott, és erre az eseményre ellátogatott Sütő András író is.¹²³ 1972-ben a vajdasági íróknak tartott estet. Emlékeztetőül, határon túli dolgokról beszélni a Kádár rendszerben tabu volt. Időközben a kecskeméti „Forrás” folyóirattal is jó kapcsolatokat alakított ki, sokat segítettek neki,¹²⁴ és ekkor fedezte fel őt Ilia Mihály is.¹²⁵ Felvidéki irodalmi körútjai során megismerkedett Duray Miklóssal is. Természetesen a helyi párttitkárok gyorsan elkezdték Lezsák tevékenységét kérdőre vonni, elkezdődtek az adminisztratív ellenőrzések, de nem tudtak belekötni semmibe. Természetesen, az állambiztonságiak elkezdtek nyomon követni Lezsák tevékenységét, sőt később (1980-as években), már a Szovjetunió és az NDK titkosszolgálat, és természetesen az összes környező ország titkosszolgálat, adatokat gyűjtött Lezsák Sándorról.¹²⁶ Lezsák 1978-ban, az Írószövetség biztosította Móricz Zsigmond ösztöndíj által, Erdélybe utazott, hogy az ottani magyar és német irodalomról kutatásokat folytasson. Romániában nem tudta elvégezni a kutatásait, ugyanis a Securitate már várt rá: durván követték, halálosan megfenyegették, majd erőszakkal távozásra bírták, és a határon írásait is elvették.¹²⁷ Elképzelhető, hogy ez is újabb löketet adott az 1979-es rendezvényének előkészítéséhez, vagyis a „Fiatal Írók Találkozója” megtartásához. Lezsák 1977-ben lett a FIJAK tagja,¹²⁸ és ennek következtében szerette volna a szervezet következő gyűlését Lakitelken megtartani. Ekkor a FIJAK még az Írószövetség ellenőrzése alatt volt, így engedélyekért kellett folyamodni a hivatalos úton. Számos esetben így került Lezsák kapcsolatba az Írószövetség és a hivatalos kulturális szervek tagjaival, köztük Illyés Gyulával, Csoóri Sándorral, Cseres Tiborral, és Bíró Zoltánnal.

¹²² Spangel, 2012, 41. oldal.

¹²³ Spangel, 2012, 41. oldal.

¹²⁴ Spangel, 2012, 42. oldal.

¹²⁵ Spangel, 2012, 74. oldal.

¹²⁶ Spangel, 2012, 58. oldal.

¹²⁷ Spangel, 2012, 59. oldal és 60.-72. oldal.

¹²⁸ Spangel, 2012, 75. oldal.

Az 1979-es „Fiatal Írók Találkozója” a „korszerű nemzeti önismeret” címmel lett megtartva két napos találkozó keretében.¹²⁹ Nagy teljesítmény volt ez, hiszen ha belegondolunk, egy olyan korban tartották meg ezt a találkozót, amely irtózott mindentől, ami nemzeti, illetve ami önszerveződő civil kezdeményezés, mint amelyen ez is volt. Végül is Bíró Zoltán, Csoóri Sándor közbenjárásával, és nem utolsósorban Doboz Imre (Írószövetség elnöke) hozzájárulásával, és Ördögh Szilveszter FIJAK vezető segítségével az eseményt sikerült megtartani. Nagy erőt adott az eseménynek, hogy maga Illyés Gyula is eljött, és természetesen ott volt Csoóri Sándor és Fekete Gyula is. Közel százan vettek részt a találkozón.¹³⁰ Ezen a rendezvényen számos olyan személy volt jelen, akik 1987-88 fordulóján létrehozták az Magyar Demokrata Fórumot. Együttal Lakitelek kialakított egy közösséget, hasonlóan a demokratikus ellenzék szabadegyetemi és szamizdat tevékenységéhez. Viszont ennek a közösségnek megadott, hogy ne kelljen illegalitásba vonulnia erre az időszakra.

Az 1979-es esztendő ugyancsak vízváltató vonal volt a népi-nemzeti ellenzéknek, hasonlóan a demokratikus ellenzékhez. Ugyanis a népi írók köre ekkor jelentette be, hogy önálló szervezetet szeretne annak érdekében, hogy a határon túli magyarságot megsegíthessék. Együttal az a szervezet önálló intézménye lett volna a népi-nemzeti társadalmi küldetésnek. Ez volt a Bethlen Gábor Alapítvány terve, amely együttal nemzetpolitikai stratégiát is tartalmazott, és a közép-európai együttműködést is erősítette volna. Alapítói között találjuk Illyés Gyulát, Németh Lászlónét, Kodály Zoltánnét, és Csoóri Sándort.¹³¹ Ezt a tervet Pozsgay Imre közbenjárására az MSZMP Politikai Bizottsága elé is beterjesztették.¹³² Természetesen a javaslatot a pártvezetés elvetette. Ugyancsak elvetették a népiek saját folyóiratra vonatkozó kérését. Közben kapcsolataik is tovább bővültek a demokratikus (urbánus) ellenzékkel, gondoljunk csak a Bibó temetésre, vagy a Bibó emlékkönyv létrehozására.

Mivel a külpolitikai helyzet 1980-85 között erős feszültségekkel telt, a hatalom igyekezett minden ellenzéki csoportot leállítani, és ez alól a népi-nemzeti csoport sem jelentett kivételt. Először „nacionalista” elhajlással vádolták meg a népi írók csoportját, majd elkezdődtek a tipikus adminisztratív korlátozások. A rendszer célkeresztjében a népiek akkori vezetője, Csoóri Sándor került. Érdemes megjegyezni, hogy amíg a köztisztviselőben álló, megtűrt író-óriás Illyés Gyula életben volt, addig nem indultak komolyabb retorziók. Viszont Illyés 1983-ban meghalt, és még ugyanabban az évben „szilenciumra” ítélték Csoóri Sándort.

¹²⁹ Fiatal Írók Találkozója, 2011, 8. oldal.

¹³⁰ Spangel, 2012, 81. oldal.

¹³¹ http://www.bethlenalapitvany.com/index.php?me_id=2 letöltve 2014-11-16.

¹³² Csizmadia, 1995, 258. oldal.

Csoóri, amerikai körútja során, előszót írt Duray Miklós „Kutyaszorító” című könyvéhez, amelyet Püski Sándor adott ki az Egyesült Államokban, 1983-ban.¹³³ Mivel Csoóri az előszóban keményen bírálta a szocialista rendszert, rögtön lecsaptak rá.¹³⁴ Püski Sándort pedig hivatalosan tájékoztatták, hogy abban az évben nem jöhet haza a Duray könyv kiadása miatt. Csoóri nem adhatott ki könyvet, nem szerepelhetett a nyilvánosság előtt, nem adhatott interjút, és a korábban átvett kéziratait is zárolták.¹³⁵ Ezt megelőzően már volt a pártállamnak vitája Csoórral és az Írószövetséggel, akik nem akarták megzabolázni a fiatal írók FIJAK tevékenységeit, részben ez is eredményezte a FIJAK felfüggesztését 1981-ben. De szükséges megemlíteni azon 1983-as tiltakozó levelet is, amelyet a hivatalos magyar szerveknek juttattak el a Duray Miklós elleni büntetőeljárás miatt. Ezt a népiek kezdeményezték, és 350-en írták alá.¹³⁶

3.4 Bethlen Gábor Alapítvány, és az 1985. évi lakiteleki Antológia est

1984-ben a népiek 19 tagja beadványt intézett Kádár Jánoshoz azért, hogy az MSZMP 13. kongresszusán állítsanak fel egy határon túli magyarokkal foglalkozó bizottságot, és engedélyezzék a Bethlen Gábor Alapítvány létrejöttét.¹³⁷ Természetesen kéréseiket ismét elutasították, részben ez is motiválhatta a népieket a nagyobb ellenzéki összefogásban való részvételre. Ennek eredménye lett az 1985-ös, korábban részletezett monori konferencia. A hatalom megértette, hogy „el fogják veszíteni” a népiek türelmét, és ők is talán illegalitásba vonulnak.¹³⁸ Ez lehetett az egyik oka annak, hogy 1985 decemberében végül engedélyezték a Bethlen Gábor Alapítvány hivatalos bejegyzését.¹³⁹ Érdekes kiemelni, hogy Nagy Gáspár író lett a titkára a szervezetnek, Lezsák Sándor pedig a titkárságnak lett a tagja.¹⁴⁰ A másik ok pedig valószínűleg az volt, hogy megnőtt Pozsgay Imre, és ezzel együtt a Hazafias Népfront politikai ereje, továbbá Aczél György pedig kikerült a politikai döntéshozó testületekből 1985-ben.¹⁴¹ Aczél Györgyről pedig köztudomású volt, hogy nem rokonszenvezett a népi mozgalommal, nacionalistának és sovínisztának tartotta őket. 1985-től erős kapcsolat alakult ki a népi-nemzeti ellenzék, és Pozsgay között. A népiek valamilyen szinten mozgalmuk

¹³³ Püski, 2002, 403-404. oldal.

¹³⁴ Csizmadia, 1995, 260. oldal.

¹³⁵ Csizmadia, 1995, 260. oldal.

¹³⁶ Csizmadia, 1995, 356. oldal.

¹³⁷ Csizmadia, 1995, 300. oldal.

¹³⁸ Csizmadia, 1995, 379-380. oldal.

¹³⁹ Csizmadia, 1995, 312. oldal és 329. oldal.

¹⁴⁰ Csizmadia, 1995, 329. oldal.

¹⁴¹ Csizmadia, 1995, 329. oldal.

elismerését és tényleges intézményesülését akarták elérni, párhuzamosan a magyar belpolitikai viszonyok átalakításával. Pozsgay is partnerként tekintett rájuk reformtervének végrehajtásában, ezért a „népfrontosság” jegyében számos népi politikai követelést beépített programjába.¹⁴²

Érdemes itt röviden kitérni a népi-nemzeti ellenzék elvi hozzáállására, amely az ellenzék e vonulatának cselekedeteit és programját gyökeresen meghatározta: a népi-nemzeti ellenzéknek végig az volt a véleménye, hogy ők vannak saját hazájukban, joguk van a szabad cselekvéshez, a nyilvánossághoz és az önálló kezdeményezések véghezviteléhez.¹⁴³ Nem az MSZMP kegyességéből származott a jog, hanem ez eleve adottnak volt értelmezve. Tehát az MSZMP mozgott az illegalitásban, nem ők, kiindulva 1956 örökségéből. Ez az alaptétel hasonló volt a demokratikus ellenzék felfogásához, viszont a demokratikus ellenzék az illegális, földalatti mozgalmi módszerekben hittek, mivel ők a lengyel példából indultak ki.

Visszatérve 1985-ös évhez, a népi-nemzeti ellenzék egyik fontos esemény volt a Lezsák Sándor által szervezett Antológia-est és kiállítás, amely Lakitelken lett megtartva 1985. októberében 22.-én. Az októberi dátum nem véletlen volt, de tudatosan nem az október 23.-i dátumot választották. Alapvetően képzőművészeti kiállító és irodalmi estként lett megszervezve az esemény, de egyértelmű volt, hogy 1956-ról is meg fognak emlékezni. Közel 500 személy érkezett az ország minden tájáról a lakiteleki művelődési házba.¹⁴⁴ A belföldi vendégeken túl érkeztek határon túli magyarok, beleértve a magyar nyugati emigráció tagjait is. A rendezvény előtt, illetve annak folyamán is gyűjtöttek aláírásokat a Bős-Nagymaros erőműről ellenes népszavazási kezdeményezéshez, és Lezsák Sándor is ismertette a Duna-kör nemzetközi elismerését.¹⁴⁵ Az aláírásokat később átadták a Duna-kör számára, továbbá a Duna-kör egyik tagja képviseltette is magát a rendezvényen.¹⁴⁶ Jelen volt Ilia Mihály, Csoóri Sándor, Nagy Gáspár, Kozák Gyula többek között.¹⁴⁷

Az eseményt bemondta a Szabad Európa Rádió is, és gyakorlatilag ez volt az 1987-es lakiteleki találkozó főpróbája.¹⁴⁸ A hatalom megérezte az esemény veszélyét, és rögtön mozgásba lendült: 1985. november 15.-én Lezsák Sándort eltávolították a lakiteleki művelődési házból¹⁴⁹, nem taníthatott többet, tanfelügyelőnek küldték. Az esten résztvevőket

¹⁴² Csizmadia, 1995, 380. oldal.

¹⁴³ Spangel, 2012, 100. oldal.

¹⁴⁴ Élő Antológia, 2011, 10. oldal.

¹⁴⁵ Élő Antológia, 2011, 106-107. oldal.

¹⁴⁶ Élő Antológia, 2011, 12. oldal és 109. oldal.

¹⁴⁷ Élő Antológia, 2011, 15. oldal és 106-107. oldal.

¹⁴⁸ Élő Antológia, 2011, 17. oldal.

¹⁴⁹ Élő Antológia, 2011, 115. oldal és Spangel, 2012, 89. oldal.

pedig elkezdtek zaklatni a hatóságok.¹⁵⁰ Ez beleillett abba az intézkedési sorozatba, amit az úgynevezett „nacionalista veszély” semlegesítése végett kezdett el az MSZMP előregedett vezetése. Ekkor már a népi-nemzeti ellenzékre összpontosítottak, és ennek része volt Lezsák Sándor eltávolítása a lakiteleki művelődési házból, a „Tiszatáj” 1986-os betiltása, és Csurka István 1986-os szilenciumra ítéltése.¹⁵¹ A hatalom, és elsősorban Kádár János úgy érzékelte, hogy ezek az események mind a forradalom 30. évfordulójára időzített provokációk voltak, és ezért történtek a beavatkozások.¹⁵²

3.5 Lakitelek 1987, a Magyar Demokrata Fórum születése

Az 1987-es lakiteleki találkozó volt az esemény, amely elindította a népi-nemzeti ellenzék tényleges intézményesülését. Fontos tudni, hogy 1987-ben, de egészen 1988 végéig nem volt elképzelhető, hogy hazánkban véget ér a szocializmus. A lakosság többsége, és a különböző ellenzéki vonulatok úgy látták, hogy a rendszer módosulni, de nem megszűnni fog. Egyúttal folyamatosan kockázati tényezőt és fenyegetést jelentett egy esetleges ortodox kommunista (keményvonalas, sztálinista) visszarendeződés Moszkva irányából. Viszont Gorbacsov politikái, az amerikai-szovjet leszerelés és enyhülés, a lakosság mozgolódása (tüntetések) biztatóak voltak, és ennek jegyében alakultak a belföldi események is.

Lakitelek előzményeire a demokratikus és a népi-nemzeti ellenzék már élesen eltérő, egymással ellentétes és barátságtalan jelzőkkel emlékeztek, emlékeznek vissza. Röviden összegezve, a demokratikus ellenzék azt sérelmezte, hogy a népiek megbontották az ellenzék egységét, ami Monor óta létezett, és a továbbiakban kihagyták őket az eseményekből. A demokratikus ellenzék az eseményekből azt szűrte le, hogy Pozsgay fontosabb volt a népieknek, mint ők. A népiek ezzel szemben arra az álláspontra helyezkedtek, hogy az ellenzéki együttműködés igazából már 1986-ra lecsendesedett, illetve, hogy az nem is volt olyan horderejű, mint ahogy a demokratikus ellenzék feltételezte. Ugyancsak sérelmezték, hogy a demokratikus ellenzék a népiek végleges beleegyezése nélkül közölte a „Társadalmi szerződés” programot a „Beszélő” szamizdatban. A népiek előbb szerettek volna egy találkozót a demokratikus ellenzékkel, ahol meg tudták volna vitatni a politikai helyzetet.¹⁵³ Mivel erre nem került sor, így a népiek saját találkozót rendeztek. Emlékeztetőül, Donáth

¹⁵⁰ Spangel, 2012, 89. oldal.

¹⁵¹ Csizmadia, 1995, 343. oldal. Csurka egyik amerikai útja során tett előadását felolvasta a Szabad Európa Rádió.

¹⁵² Csizmadia, 1995, 351. oldal.

¹⁵³ Spangel, 2012, 94-95. oldal.

Ferenc vezetésével, elméletileg készülődés alatt volt a II. (monori jellegű) ellenzéki közös találkozó, de a felmerült problémák és Donáth Ferenc 1986-os halála miatt erre végül nem került sor. Az urbánus-népi vonulat ezért sokszor egymást is okolta. Nem áll módomban eldönteni, hogy kinek volt igaza a kérdésben. Az viszont általános és normális jelenség, hogy a különböző rendszerváltozásokban részt vevő civil-politikai kezdeményezések egy bizonyos időszakig együtt haladnak, hiszen közös az ellenség, majd mindenki a politikai törésvonalak mentén helyezkedik el, és önálló társadalmi-politikai mozgalmakat hoznak létre. Ettől függetlenül nem történt szakadás a két ellenzéki mozgalom között, erre utal az is, hogy Csurka István továbbra is publikált a „Beszélő” szamizdatban.¹⁵⁴ Sőt, a népiek intézményesülése jótékonyan hatott a demokratikus ellenzékre is, hiszen fel kellett zárkózniuk, így nekik is intézményesülniük kellett.

A helyszín kiválasztásakor egyből felmerült szervezőként Lezsák Sándor, hiszen neki már volt ebben tapasztalata. Elhatározták, hogy a népiek külön találkozót tartanak, baráti összejövetel keretében.¹⁵⁵ A találkozóra 1987. szeptember 27.-én került sor, hivatalos elnevezése pedig „a magyarság esélyei” volt. Alapvetően a nemzeti gondolkodású személyeket, és 1956-os szereplőket hívtak, de meghívták a demokratikus ellenzék néhány jeles képviselőjét is, és természetesen jelen volt Pozsgay Imre. Elképzelhető, hogy számos demokratikus ellenzéki személy azért sem jöhetett el, mert jelenlétük politikailag nem lett volna kivitelezhető Pozsgay ottléte és felszólalása miatt.¹⁵⁶ Vásárhelyi Miklóst meghívták, de ő nem tudott eljönni egészségügyi okok miatt. Eljött viszont Konrád György, és Lengyel László (reformközgazdász). Összesen 181 személy volt jelen a találkozón. Lengyel László kifejezte elégedetlenségét az ellenzéki összefogás ilyen jellegű szétforgácsolása miatt.¹⁵⁷ Viszont erre az egyik legjobb válasz Konrád Györgytől jött, aki igenis kiállt amellett, hogy egy baráti társaság jött itt össze, és ez teljesen helyénvaló is volt. Megfogalmazása szerint: *ez egy baráti társaság összejövele, amely egyszersmind ennél a baráti társaságnál messzebb nyúló érdekek és feladatok perspektíváin gondolkodik.*¹⁵⁸ A tanácskozáson a magyarság jelenlegi helyzetéről, esélyeiről és a jövőben elvégzendő értelmiségi küldetésről tanácskoztak. Gyakorlatilag nemzetstratégiai kérdésekről folytattak tanácskozást. A tanulmány során nincs mód a teljes programot leírni, néhány elemet viszont okvetlenül ismertetni kell. Bíró Zoltán fogalmazta meg először azt a javaslatot, hogy hozzanak létre egy fórumot, amely közvetítő

¹⁵⁴ Csizmadia, 1995, 403. oldal.

¹⁵⁵ Spangel, 2012, 95. oldal.

¹⁵⁶ Csizmadia, 1995, 410. oldal.

¹⁵⁷ Lakitelek 1987, 2011, 76-79. oldal.

¹⁵⁸ Lakitelek 1987, 2011, 86. oldal.

szerepet töltene be az államhatalom és a társadalom között.¹⁵⁹ Jelen volt Vigh Károly és Morvay László, a Bajcsy-Zsilinszky Endre Baráti Társaságot képviselve, amely később az MDF szervezettel szoros kapcsolatot épített ki. Jelen volt Vargha János, a Duna-kör alapítója. Ugyancsak jelen volt Püski Sándor, aki felajánlotta kiadói segítségét a majdani „Hitel” folyóirat és a találkozójegyzőkönyvének kiadásának megszervezése ügyében, illetve azok eljuttatását a nyugati emigrációs magyarság felé. Természetesen a népi-nemzeti írók központi szereplői, így Csurka István, Csoóri Sándor, Nagy Gáspár, Kodolányi Gyula (1942), Csengey Dénes, Fekete Gyula is részt vettek, többek között. Részt vett Bihari Mihály is, aki 1987-ben „Reform és demokrácia” néven programot jelentetett meg. Makovecz Imre (1935-2011) építész és Szabad György is részt vett. Ugyancsak részt vett Sz. Tóth János, aki az MDF intézményesülése során a Népművelési Intézetből jelentős segítséget nyújtott, és természetesen ott volt Kiss Gy. Csaba is. A teljesség kedvéért szükséges mellékelni az előadók felsorolását:

A találkozó volt a népi-nemzeti ellenzék első nyilvános politikai jellegű találkozója, de az ellenzék egészére is vonatkozik ez: ugyan a monori találkozó az ellenzék egészét összefogta, viszont titokban lett megtartva, a közvélemény évek múlva sem tudott róla szinte semmit. Lakitelek viszont hamarosan nyilvános lett, alapvetően a Pozsgay interjú következtében. A Magyar Nemzet napilap akkoriban a Hazafias Népfront lapja volt, és ennek következtében Pozsgay Imre itt közölt egy interjút 1987. november 14.-én,¹⁶⁰ és itt jelent meg a „lakiteleki nyilatkozat”. Tehát elérkezett az a pont, amikor a népi-nemzeti ellenzék elkezdte útját az intézményesülés felé, bár 1987-ben ez még nem volt ennyire egyértelmű. Az akkori MDF még társadalmi egyeztető szervként határozta meg magát, csak az 1988-as év hozta el azt a fordulatot, amikor mind a népi-nemzeti ellenzéknek, illetve mind a demokratikus ellenzéknek egyértelművé vált, hogy társadalmi mozgalmakból politikai mozgalmakká, tehát pártokká kell fejlődniük.

3.6 A Magyar Demokrata Fórum hivatalos intézményesülése

Az MDF intézményesülése körülbelül egy éves időtartam alatt valósult meg. Az intézményesülés folyamán az MDF szerepéről folyamatosan változtak a tervek: 1987-ben még társadalmi egyeztető szervezetként azonosították magukat (az MSZMP is annak

¹⁵⁹ Lakitelek 1987, 2011, 97. oldal.

¹⁶⁰ Csizmadia, 1995, 438. oldal.

tekintette őket)¹⁶¹, 1988-ban független civil szervezetként, amely a népi-nemzeti értékrendet közvetítette, majd 1988 végére már gyakorlatilag pártként működtek. A szervezet növekedése 1987 végétől számítható, amikor elkezdtek szervezni a vidéki köreit. Itt nagyon sokat számított a Lezsák Sándor által korábban kiépített irodalmi-művészeti és kulturális kapcsolati hálózat (gondoljunk csak az 1979-es és 1985-ös lakiteleki találkozókra). Ez a folyamat 1987. szeptembere és 1988. januárja között ment végbe.¹⁶² 1988. január 30.-án volt az MDF első politikai rendezvénye a Jurta színházban.¹⁶³ Erre a rendezvényre meghívták a demokratikus ellenzék prominens tagjait is. Mivel az ellenzéki szerveződések között nagy volt az átfedés, és nagyon sok közös programjuk volt, sokan egyszerre léptek be mind az MDF körébe, mind a Szabad Kezdeményezések Hálózatába.¹⁶⁴

Az MDF részt vett 1989. március 6.-án az Erdélyi Tanácskozáson, ahol a határon túli magyar civilekkel (köztük Duray Miklóssal) egyeztettek a romániai helyzettel kapcsolatban. Ez a tanácskozás segítette az 1988. június 27.-i erdélyi tüntetés megalapozását, amelyben a Bajcsy-Zsilinszky Baráti Társaság, mint főszervező mellett az MDF is jelentős szerepet vállalt. Ugyancsak szerepet vállaltak az 1988. június 16.-i, Nagy Imre halálának évfordulójára tartott ellenzéki akcióban. A Hősök terére tervezett MDF megemlékezést le kellett mondani a rendőri beavatkozás miatt. Az MDF fontos szerepet játszott az 1988. szeptember 12.-i Parlament előtti, nagymarosi gátrendszer elleni tüntetésen, a Duna-kör szerveivel közösen az MDF volt az esemény főszervezője.¹⁶⁵ Ebből kifolyólag az MDF tagja volt a Nagymaros Bizottságnak is. Tehát látható, hogy az 1988-as évben (ahogy majd az 1989-es évben is) az MDF az összes jelentős ellenzéki megmozdulásban részt vett, sokszor főszervezőként.

1988. szeptember 3.-án jelentős esemény következett be az MDF történetében: hivatalosan is létrejött a Magyar Demokrata Fórum szervezete.¹⁶⁶ 360 fő részvételével alakult meg Lakitelken, az elnökség tagjai: Bíró Zoltán, Csengey Dénes, Csoóri Sándor, Csurka István, Fekete Gyula, Für Lajos, Joó Rudolf (politológus), Kiss Gy. Csaba és Lezsák Sándor.¹⁶⁷ Már 1988. szeptemberében a taglétszám 6000 fő körül mozgott, év végére pedig meghaladta a 10.000 főt.¹⁶⁸ A szervezet megalakításában fontos tényező volt, hogy 1989 elejére már tervbe volt véve az egyesülésről szóló új törvény megalkotása, amely minden

¹⁶¹ Csizmadia, 1995, 440. oldal.

¹⁶² Csizmadia, 1995, 431. oldal.

¹⁶³ Csizmadia, 1995, 431-432. oldal.

¹⁶⁴ Forrás: interjú Petőcz András (készítette a szerző) és Csizmadia, 1995, 431. oldal.

¹⁶⁵ Magyarország Politikai Évkönyve 1988, 155. oldal.

¹⁶⁶ Csizmadia, 1995, 454. oldal.

¹⁶⁷ Romsics, 2013, 44. oldal.

¹⁶⁸ Romsics, 2013, 44. oldal. és Csizmadia, 1995, 455. oldal, és Magyarország Politikai Évkönyve 1988, 311. oldal.

jogállamban a civil szervezetek alapja. Az MDF hivatalos intézményesülése azért volt korszakhatár, mert 1956 óta ez volt az első alkalom, hogy párton kívüli szervezet gyakorlatilag legálisan létrejöhetett.¹⁶⁹ Az 1988-as év azért is volt mérföldkő a népi-nemzeti oldalnak, mert végre engedélyt és támogatást kaptak a „Hitel” folyóirat elindítására, amely teljes mértékig a népi oldal irányítása és kezelése alá került.¹⁷⁰ Már 1979 óta kérték elindítását, és ennek következtében végre rendelkeztek egy saját kommunikációs felülettel, nem kellett már külső szervezeteket és folyóiratokat bevonni.

Az MDF egyik főszereplője lett az 1989-es esztendőnek. Alapvetően a Pozsgay Imrével ápolt jó kapcsolat következtében az MSZMP irányába történő tárgyalásos álláspontra helyezkedtek. Viszont, közösen a többi ellenzéki szervezettel, az MDF is elutasította, hogy külön alkukat kössenek az állampárttal, és ragaszkodtak ahhoz, hogy az MSZMP az ellenzék egészével üljön tárgyalóasztalhoz. Az MDF szervezője és résztvevője volt az 1989. március 22.-től létező Ellenzéki Kerekasztalnak, majd az 1989. június 13.-tól a Nemzeti Kerekasztal tárgyalásoknak. Időközben 1989. március 11.-12. között megtartotta az MDF első országos gyűlését, ahol Bíró Zoltánt ügyvezető elnöknek választották, majd 1989. október 21.-én megtartották második kongresszusukat, ahol már Antal József lett megválasztva elnöknek. Az MDF ekkor a legismertebb pártként volt azonosítható, így 1989-1990 fordulóján már látható volt, hogy valószínűleg melyik politikai erő fog győzni az 1990-es választáson. A Magyar Demokrata Fórum teljesíthette be azt a történelmi feladatot, hogy a kommunista korszak elmúltával, a megnyert 1990-es első országgyűlési választások után 1990. május 23.-án megalakítsák az első szabadon választott magyar kormányt.

3.7 Népi-nemzeti ellenzék és a Népművelési Intézet

Nem elhanyagolható a Népművelési Intézet közreműködése a későbbi budapesti MDF körök létrejöttében. Már a demokratikus ellenzék esetében is láthattuk a Történelemtudományi Intézet és a szociológiai intézmények meghatározó szerepét, és itt is hasonló jelenséggel találkozhatunk.

A Népművelési Intézet amúgy sem állt távol a falukutatók és népi írók mozgalmától, kiindulva Kodály Zoltán falukutató mozgalmaiból, vagy Illyés Gyula és a népi írók szociográfiáiból. Az 1970-es években újra indították a falukutatást, amely az 1980-as évek

¹⁶⁹ Magyarország Politikai Évkönyve 1988, 311. oldal.

¹⁷⁰ Csizmadia, 1995, 454. oldal.

elején is folytatódott.¹⁷¹ Az intézetet akkoriban Vitányi Iván szociológus (1925) vezette, és számos falukutató programot finanszírozott. A hatalmat irritálta a népi, falukutató programok működése, ezért számos konfliktus alakult ki a pártállam és az intézet vezetősége, illetve a különböző népi-és falukutatásokban részt vevő kutatók között.¹⁷² Az intézet azért is fontos, mert számos személy itt kezdte meg politikai orientációját, és később mind az SZDSZ (erre példa Magyar Bálint)¹⁷³, mind az MDF színeiben feltűntek. Főleg a közösségi tevékenység során volt ez jellemző (falukutatás), sokak politikai-civil „ébredése” is itt következett be.¹⁷⁴ Számos, az intézethez közvetlenül-közvetve kapcsolódó előadássorozatot és estet is tartottak, sokan megfordultak itt (köztük Illyés Gyula, Csoóri Sándor, Fekete Gyula, Makovecz Imre¹⁷⁵, Pozsgay Imre, Solt Otilia, Tölgyessy Péter), és jó kapcsolatokat alakítottak ki a Pozsgay vezette Hazafias Népfronttal is. Pozsgay amúgy támogatta is a Népművelési Intézet népfőiskolai terveit, amelyet később az MDF is felkarolt. A Népművelődési Intézet egyúttal segítette a civil kezdeményezéseket, (hasonlóan a Hazafias Népfront kezdeményezéseihez) szervezte az atomizált társadalmat. Az intézet folyamatos közéleti tevékenységet fejtett ki abban a korban. Tehát elmondható, hogy a Népművelési Intézet szellemi műhelyként működött, és igyekezett a népi-urbánus értelmiségi fiatalokat egybefogni.¹⁷⁶ Ugyancsak a Népművelődési Intézetből nőtt ki a Magyar Népfőiskolai Társaság, amelynek 1988-ban megválasztott vezetőségi tagjainak több mint felét adták az MDF alapító tagjai.¹⁷⁷ Szigeti Tóth János, aki akkoriban a Népművelési Intézet igazgatóhelyettese volt,¹⁷⁸ előadott az 1987-es lakiteleki találkozón,¹⁷⁹ a Jurta színházbeli rendezvényekre és később be is lépett az MDF szervezetébe (1991 körül kilépett). A kapcsolat annyira erős volt, hogy az MDF első budapesti székhelye a Népművelési Intézetben volt található. Itt tartotta az MDF az első választmányi üléseket is. Az intézet segített többek között Püski Sándor kiadójának hazatelepítésében, 1988-ban.¹⁸⁰ Ugyancsak segítettek a népi-nemzeti írók új folyóiratának, a „Hitel” beindításában, szintén 1988-ban. De kapcsolataik nem nevezhetőek egyoldalúnak, többek között a MISZOT szervezettel és a Független Jogász Fórummal is kapcsolatban voltak.

¹⁷¹ Forrás: interjú Szigeti Tóth János (készítette a szerző)

¹⁷² Forrás: interjú Szigeti Tóth János (készítette a szerző)

¹⁷³ Forrás: interjú Földiák András (készítette a szerző)

¹⁷⁴ Forrás: interjú Szigeti Tóth János (készítette a szerző)

¹⁷⁵ Szigeti Tóth János, 1998, 50. oldal és interjú Szigeti Tóth János (készítette a szerző)

¹⁷⁶ Forrás: interjú Szigeti Tóth János (készítette a szerző)

¹⁷⁷ Szigeti Tóth János, 1998, 45. oldal

¹⁷⁸ Forrás: interjú Szigeti Tóth János (készítette a szerző)

¹⁷⁹ Lakitelek 1987, 2011, 117. oldal.

¹⁸⁰ Forrás: interjú Szigeti Tóth János (készítette a szerző)

Zárásként Szigeti Tóth János szavaival megfogalmazva az intézet fontosságát: „*fontos tevékenysége volt ez a társadalmi közgondolkodás szélesítése és demokratizálása [...] a demokratikus részvételnek az erősítése végett*”.

3.8 Bajcsy-Zsilinszky Baráti Társaság¹⁸¹

1986. május 16.-án jött létre a Bajcsy-Zsilinszky Baráti Társaság,¹⁸² amely a Hazafias Népfront keretében, felügyelete alatt működött. A Bajcsy-Zsilinszky Baráti Társaság (továbbiakban BZSBT) azzal a céllal jött létre, hogy ápolja névadója szellemi és politikai örökségét. Fontos volt örökségének helyes ápolása, mert 1945 után a kommunisták hamisan úgy állították be, hogy Bajcsy-Zsilinszky hozzájuk politikailag közel állt. Emiatt bizonyos személyek, akik ezzel nem értettek egyet, felvállalták örökségének helyes képviselését, és ebben Pozsgai Imre személyében partnert találtak. A BZSBT nem volt konkrét politikai csoport, viszont a folyamatok alakulása során a politikai mezőbe került, és jelentősen hatott a rendszerváltás folyamatára. Ennek ellenére ki kell emelni, hogy nem ők mozgatták a folyamatokat, nem voltak központi jelentőségűek, de nem is voltak elhanyagolhatóak. A társaság elnöke Dr. Vigh Károly volt, míg ügyvezető elnöke később Dr. Zétényi Zsolt lett. A társaság szellemi mozgatója Morvay László volt, viszont a társaság pluralitására volt jellemző, hogy tagja volt Domonkos István is, aki Domonkos Miksa, a budapesti zsidó tanács valamikori elnökének fia volt. Rajtuk kívül számos régi kispárti politikus is részt vett a társaság működésében. Antal József későbbi miniszterelnök is gyakori résztvevője volt a BZSBT rendezvényeinek, később BZSBT tag is lett. A BZSBT alapvetően nemzeti vonalon helyezkedett el, a későbbi MDF irányvonalához állt közel a politikai skálán. Vigh Károly pedig Antal Józseffel és más, későbbi MDF taggal is jó kapcsolatban volt. Nagyon jelentős, nemzeti radikálisnak számító politikai igényeik voltak, konzervatív, szociálisan érzékeny keresztény irányvonal mentén. A baráti társaság alapvetően nemzetpolitikai társaságként azonosította önmagát, nem volt nagyon széles körű a társadalmi bázisa. Néhány száz, rendszeresen visszajáró résztvevője volt az általa rendezett előadásoknak, vitaesteknek. A társaság alapvetően Budapesten volt jelen, viszont voltak vidéki egységei is, a legerősebb a békéscsabai helyi szervezet volt.

Sok előadást szerveztek, amelyen a kor vezető gondolkodói, ellenzéki szereplői is felszólaltak és jelentős figyelmet keltettek a rendezvényeik. Többek között Eörsi István és

¹⁸¹ A teljes alfejezet a Dr. Zétényi Zsolttal készített interjún alapszik (készítette a szerző)

¹⁸² Magyarország Politikai Évkönyve 1988. 700. oldal.

Mécs Imre (későbbi SZDSZ), Rácz Sándor (1956-ban a budapesti Munkástanács elnöke volt, és a forradalom óta itt volt az első nyilvános szereplése), M. Kiss Sándor történész, Bíró Zoltán irodalomtörténész (az MDF egyik alapítója, majd első ügyvezetője), Bihari Mihály politológus, Faludy György költő, Csoóri Sándor költő, író (MDF egyik alapítója, a népi írók vezéralakja), Csurka István író (MDF-ben politizált akkor). Részt vett Vásárhelyi Miklós, aki a demokratikus ellenzék egyik szellemi vezetője volt, Lengyel László közgazdász, Konrád György író, aki ugyancsak a demokratikus ellenzék egyik vezéralakjának számított.¹⁸³ Számos, politikailag is kemény tartalmú előadásukat a Jurta Színházban tartották, elsősorban 1988-ban. Szinte mindegyik ellenzéki szervezet, így többek között az MDF, SZDSZ, FIDESZ is folyamatosan jelen voltak a Jurta Színházban, így a BZSBT és az ellenzéki, markánsabban politikai szervezetek között folyamatos volt az érintkezés. A nemzeti ellenzék egyik első intézményesült civil szervezeteként lehet értékelni a BZSBT működését, amely végig megtartotta eredeti küldetését, vagyis Bajcsy-Zsilinszky Endre örökségének ápolását, a nemzeti gondolat ébrentartását. Elsősorban Pozsgai Imre tartotta rendszeresen a kapcsolatot a társasággal, egyeztetések voltak Pozsgai és a társaság vezetői között.

A társaság legfontosabb tevékenységei között az atomizált társadalom szervezése volt, a tüntetések szervezése, és közreműködés az Ellenzéki Kerekasztal 1989-es életre hívásában. Az előadások során nagyon rendszerkritikus dolgokról beszélgethettek, vitaestek során a résztvevő állampolgárok új gondolatokat tehettek magukévá, ezzel is segítve a politikai kibontakozást. A tüntetések közül, amelyeken a BZSBT is aktív szerepet vállalt, a legjelentősebbek az 1988. március 15.-i, és az 1988. június 27-i (erdélyi falurombolás elleni) tüntetés volt,¹⁸⁴ illetve a már korábban említett 1988. szeptember 12.-i Kossuth téri környezetvédelmi tüntetés. Az erdélyi falurombolás elleni tüntetést a BZSBT más szervezetekkel közösen készítette elő, de a szervezés java részét a BZSBT hajtotta végre. Leszámítva az 1986-os tüntetéseket, 1956 óta ez volt a legnagyobb békés tüntetés, amit nem az MSZMP szervezett meg. A tüntetés a Ceausescu által elrendelt „szocialista településrendezési terv” (falurombolás) elleni tiltakozó tömegtüntetés volt, a pártállam nem merte betiltani az eseményt. Több mint százezer ember volt jelen. Azért is volt jelentős a tüntetés, mert itt alakult ki az érzés, a gondolat, hogy a magyarok, határon innen és túl, egy közösség tagjai.

A BZSBT tevékenységei nem kizárólag politikai jellegűek voltak, szélesebb társadalmi kérdésekkel is foglalkoztak. Jelentős kapcsolatuk volt a Duna-körrel, és számos

¹⁸³ Magyarország Politikai Évkönyve 1988. 703. oldal. / az interjú Zétényi Zsolttal (készítette a szerző).

¹⁸⁴ Földesi-Szerencsés, 1998, 91. oldal

esetben közös tüntetéseken is részt vettek a kör tagjaival. Természetesen Bős-Nagymaros is politikai kérdéssé formálódott, de abban az időben, a részvétel és mozgósítás is segítette a társadalom szerveződését. A BZSBT tehát széles társadalmi programmal dolgozott, annak ellenére, hogy résztvevőinek száma nem volt olyan nagy, mint a későbbi MDF, SZDSZ csoportjai. Ekkor még a politikai ellentétek nem voltak olyan fontosak, ezért is történhetett meg, hogy egy konzervatív jellegű szervezet, mint a BZSBT, közös tevékenységet látott el a tisztán környezetvédő Duna-kör szervezettel. 1988. május 27-én, a Duna-körrel közösen mentek el az Osztrák követségre, hogy tiltakozzanak az osztrák vállaltok részvételére a bős-nagymarosi beruházásban.¹⁸⁵ Később, 1988-89 fordulóján, a BZSBT aktív kezdeményezője volt az Ellenzéki Kerekasztal tárgyalásoknak. Ekkoriban az MSZMP külön akart leülni az ellenzéki szervezetekkel, mozgalmakkal, egyénileg meghívva őket, válogatva közöttük. A BZSBT markánsan elutasította ezt az álláspontot, ahogy a többi politikai szerveződés, ezért tömörültek az Ellenzéki Kerekasztal formájában. A BZSBT végül is nem alakult párttá, ugyanis a társaság vezetői úgy látták, hogy teljesítették történelmi feladatukat, segítettek a civil társadalom újraszervezésében, az emberek kimentek az utcára, és mozgolódni kezdtek. A szervezet vezetője, Vigh Károly pedig teljes mértékben az MDF és Antal József híve volt, és inkább támogatója, mint riválisa akart lenni.

Végeredményben, Zétényi Zsolt értékelése alapján a szervezet legfontosabb korszaka az 1987-88 közötti időszak volt, amikor is annak tevékenységei, a tüntetések és egyéb önálló cselekedetek megmutatták, hogy igenis lehet fellépni az állampárt rendszere, elnyomása ellen, vagyis segítette mozgósítani az érdeklődő, mozgósítható állampolgárokat. Tehát, hogy elmelessen egy közéleti rendezvényre, és ezért ne rúghassák ki az állásából. A később létrejövő SZDSZ és MDF intézményesülést megelőzte, és valamilyen szinten segítette őket a BZSBT létezése. Megmutatták, hogy a másként gondolkodó civilek szövetkezhetnek és tehetnek valamit a változásokért. Nyomást tudtak gyakorolni az állampártra, rákényszerítve őket arra, hogy elkezdjenek figyelni a társadalmi mozgásokra. A Kádár rendszer egyik tabuját kezdték döntögetni, ugyanis a pártállam mindent megtett annak érdekében, hogy a társadalmat csak ők szervezzék, és az MSZMP monopóliumán kívül más, független szervezet ne létezhessen. A BZSBT úttörő feladatot látott el, elősegítve a későbbi pártok, szervezetek létrejöttét. Mivel a szervezet számos tagja (köztük Zétényi Zsolt is), belépett az MDF-be, ezért az ottani tapasztalatokat is tudták hasznosítani az MDF létrejöttékor. Morvay László, a szervezet egyik szellemi mozgatója találóan fogalmazta meg 1988. március 15.-én, amikor

¹⁸⁵ Magyarország Politikai Évkönyve 1988. 703. oldal.

Zétényi Zsoltnek fejtette ki gondolatait: „*ezért küzdöttünk. Nézz oda, itt van a tömeg, ezt már nem tudják visszacsínálni [...], most már haza is mehetünk*”.

4: A Duna Kör

A rendszerváltás folyamata során egy olyan tényező is jelen volt a magyar folyamatokban, amely más rendszerváltó államok esetében nem volt megfigyelhető: ez a környezetvédelem, és elsősorban a Bős-Nagymaros gátrendszer, vízlépcső elleni civil tiltakozás formájában öltött testet. A Bős-Nagymaros ügy kilépett „a medréből” és az egész ellenzék kezébe egy olyan fegyvert adott, amellyel folyamatosan védekező álláspontra lehetett kényszeríteni az állampártot. Gyakorlatilag az első civil tüntetések, felvonulások a Bős-Nagymaros „gigantomán sztálinista-szocialista típusú nagyberuházás” miatt következtek be, elősegítve az atomizált és elszigetelt társadalom mozgósítását.

1977-ben államszerződést kötött a magyar és a csehszlovák fél a gátrendszer és vízlépcső, illetve a vízi erőmű létrehozásáról. A tényleges beruházás megindítására az 1983-as dátumot rögzítették. A beruházást osztrák hitelből finanszírozták, és a megtérülést a megtermelt villamos energia 2/3-nak külföldre értékesítéséből fedezték volna.¹⁸⁶ Tehát a lakosság ebből hosszú ideig nem látott volna semmilyen előnyt. A Magyar Tudományos Akadémia már a kora 1980-as években figyelmeztetett a beruházás súlyos környezeti káira, illetve a gazdasági hasznosságot is megkérdőjelezték. Az akadémiai kutató-szakértői csoport egyik tagja volt Vargha János biológus. Vargha egy objektív, szakmailag megalapozott és helyes hatásvizsgálati tanulmányt nyújtott be, amelyben kihangsúlyozta a beruházás súlyos környezeti eredményeit a Dunára nézve. A jelentés miatt Vargha ellehetetlenült, és tanulmányát cenzúra alá helyezték.¹⁸⁷ Vargha nem adta fel, és külön kiszámította, hogy majd 60.000 hektárnyi erdő kerülne víz alá, maradandó pusztítást okozva a Duna teljes magyarországi szakaszára.

Ugyan Vargha tanulmányát elutasították, és annak ellenére, hogy az állampárt ellenőrzésén kívüli szervezetet alapítani tilos volt, Vargha 1984-ben létrehozta a Duna-kör környezetvédő civil szervezetet.¹⁸⁸ A Rakpart-klub 1984. februári előadásán során merült fel először, éppen Vargha előadása következtében, hogy a bős-nagymarosi beruházás elleni

¹⁸⁶ Magyar Füzetek 1987/18 148-158. oldal <http://epa.oszk.hu/html/vgi/kardexlap.phtml?id=2201> letöltve 2014-11-23.

¹⁸⁷ <http://www.goldmanprize.org/1990/europe> letöltve 2014-11-22.

¹⁸⁸ Csizmadia, 1995, 305. oldal

tiltakozás sikeressége érdekében társadalmi bizottságot kellene létrehozni.¹⁸⁹ Őket tekinthetjük az első független, a lehetőségekhez képest intézményesült civil kezdeményezésnek. Viszont fontos kiemelni, hogy a Duna-körnek végig nem politikai, hanem kizárólag környezetvédelmi követelése volt. A Duna-kör egyik fő céljának tekintette azt is, hogy minnél több információt osszon meg a lakossággal a tervezett óriás-beruházással kapcsolatban. Ennek érdekében Vargha János elindította a „Duna Kör Hírei” című tájékoztatót.¹⁹⁰ Ugyanis az állampárt az egész beruházást a lehető legtitkosabb keretek között végeztette, 1984-ben nagyon kevesen tudtak a tervezett ipari nagyberuházásról.¹⁹¹ Ezen túlmenően, senkinek nem volt joga ahhoz, hogy bármilyen anyagot publikáljon a beruházásról.¹⁹² Az is megállapítható, hogy a Duna-kör tiltakozó (proteszt) mozgalma, hatalommal szembeni ellenállása katalizátorként hatott, és jó példát adott más ellenzéki szervezeteknek is. Már 1984-ben tízezer magánszemély aláírását sikerült összegyűjteni, ugyanis a beruházás elleni tiltakozás jegyében népszavazást akartak kezdeményezni a Duna-kör résztvevői.¹⁹³ Ettől függetlenül a Duna-kör nem tekinthető ellenzéki politikai szervezetnek, hiszen nem is ilyen céllal jöttek létre. Fő tevékenységük a környezetvédelem maradt, és az egész korszak során végig hűek maradtak hivatásukhoz. Ez nem zárta viszont ki, hogy más ellenzéki szervezetekkel kapcsolatokat létesítsenek, közös programokat indítsanak és közösen lépjenek fel az állampárt ellen. Nagy volt az átfedés, hiszen akik a demokratikus ellenzékben vagy a későbbi MDF keretein belül, illetve a Bajcsy-Zsilinszky Baráti Társaságban és más ellenzéki szervezetekben voltak, egyúttal közreműködtek a Duna-kör tevékenységeiben is. Például a Duna-kör tagjainak is gyűjtöttek aláírásokat 1984-ben a demokratikus ellenzék tagjai, amelyet egy szabadegyetemi előadás során tettek meg.¹⁹⁴ Lezsák Sándor is gyűjtött aláírásokat a Duna-kör népszavazási kezdeményezéséhez az 1985-ös lakiteleki „Antológia-est” során.¹⁹⁵ 1985-ben, a demokratikus ellenzék támogatásával és egyetértésével számos, a Duna-körben részt vevő környezetvédő indult függetlenként az első többes jelölésű országgyűlési választásokon.¹⁹⁶ Az ugyancsak nemzeti beállítottságú Bajcsy-Zsilinszky Baráti Társaságban (BZSBT) is nagyon erős környezetvédelmi alcsoport működött, és a Duna-körrel nagyon szoros volt az együttműködés. Később, a Duna-kör és a BZSBT az 1988-as alapítású „Nagymaros Bizottság” legfontosabb résztvevőivé váltak.

¹⁸⁹ Romsics, 2013, 33. oldal.

¹⁹⁰ Romsics, 2013, 33. oldal.

¹⁹¹ <http://archive.rec.org/REC/Publications/BeyondBorders/Hung3.html> letöltve 2014-11-22.

¹⁹² <http://www.rightlivelivelihood.org/duna-kor.html> letöltve 2014-11-22.

¹⁹³ Lakitelek 1987, 2011, 201. oldal.

¹⁹⁴ Szilágyi, 1999, 303. oldal.

¹⁹⁵ Élő Antológia, 2011, 12. oldal.

¹⁹⁶ Csizmadia, 1995, 305. oldal

A Duna-kör teljesítményét nemzetközileg is elismerték. 1985-ben megkapta a rangos „Right Livelihood Award” díjat, amelyet alternatív Nobel díjként is számon tartanak.¹⁹⁷ Együttal kapcsolatokat építettek ki a „World Wide Fund for Nature” (WWF) szervezettel is. 1986. január 16.-án a Duna-kör nemzetközi sajtótájékoztatót tartott, ahol már az osztrák és német (NSZK) zöld-környezetvédő szervezetek is részt vettek.¹⁹⁸ Az osztrák zöldek jelenléte különösen fontos volt az osztrák államkölcson és a „Donaukraftwerke” osztrák vállalat bős-nagymarosi jelenléte miatt.¹⁹⁹ Utána környezetvédelmi sétát akartak tenni a budapesti Margit-szigeten, majd tanulmányi utat terveztek a bős-nagymarosi gátrendszer építkezési területére. A rendőrség már korábban „elbeszélgetett” a szervezőkkel, így az akciót lefűjták, viszont nem mindenki értesült róla. Emiatt kisebb, ártalmatlan csoportok gyülekeztek a Margit-híd környékén és a Batthyány téren, amit a hatóságok nyomban elkezdtek oszlatni. A rendőrség bizonyíthatóan bántalmazta a csoportokat az oszlatás során.²⁰⁰ Korábban 2655 magánszemély, értelmiségi (köztük Csoóri Sándor, Donáth Ferenc, Kenedi János, Kis János, Mécs Imre és természetesen maga Vargha János) tiltakozó beadványt küldtek az Elnöki Tanácsnak, és népszavazást kértek a bős-nagymarosi ügyben.²⁰¹

A Duna-kör folytatta tevékenységét, annak ellenére, hogy egy ideig megpróbálták betiltani a hivatalosan be sem jegyzett szervezetet.²⁰² 1988. márciusában beléptek a Szabad Kezdeményezések Hálózatába, ezáltal is erősítve az együttműködést a politikai ellenzékkel.²⁰³ A Duna-kör és a környezetvédők aktív jelenlétének egyik eredménye volt, hogy 1988-ra az összes ellenzéki politikai szervezet feltűzte zászlajára a környezetvédelem kérdéskörét. Ezen túlmenően, hasonlóan a többi civil kezdeményezés esetében, a Duna-kör, illetve a többi környezetvédő is fokozta aktivitását az 1988-as évben. 1988. május 27.-én a fővárosban 2-4 ezer fő részvételével környezetvédelmi tüntetést szerveztek Budapest belvárosában. A Vörösmarty térről az Osztrák Nagykövetséghez vonultak, és ott tiltakozó petíciót adtak át.²⁰⁴ Nagymaros eddigre a demokrácia jelszavává vált, és az ellenzék egésze állandó programjává tette a gátrendszer elleni fellépést és tiltakozást. Az állampárt folyamatosan veszítette legitimitását az ügyben, és ez kihatott a rendszer egészének megítélésére. A különböző környezetvédők, illetve az ellenzéki mozgalmak környezetvédelmi tagozatai hatékonyabb

¹⁹⁷ Magyarország Politikai Évkönyve 1988, 158. oldal és 704-708. oldal.

¹⁹⁸ Csizmadia, 1995, 331. oldal

¹⁹⁹ <http://www.c3.hu/~tillmann/konyvek/ezredvegi/vargha.html> letöltve 2014-11-23.

²⁰⁰ Csizmadia, 1995, 331. oldal

²⁰¹ Csizmadia, 1995, 331. oldal

²⁰² Magyarország Politikai Évkönyve 1988, 353. oldal.

²⁰³ Magyar Füzetek, 1988, 212. oldal <http://epa.oszk.hu/html/vgi/kardexlap.phtml?id=2201> letöltve 2014-11-24.

²⁰⁴ Magyarország Politikai Évkönyve 1988, 153. oldal.

együttműködést akartak kialakítani, ezért 1988. júliusában létrehozták a Nagymaros Bizottság nevű civil egyeztető tanácsot.²⁰⁵

A bizottság fontos belföldi egyeztető centrummá vált, de külföldi kapcsolatai sem voltak elhanyagolhatóak.²⁰⁶ A Duna-kör és a bizottság főszervezésében, 1988. szeptemberében a WWF nemzetközi szervezettel közös konferencia lett megtartva.²⁰⁷ Lipták Béla, 1956-os magyar emigráns és az Egyesült Államokban élő mérnök, létrehozta a Magyar Környezetvédelmi Alapot még 1987-ben. A Duna-kör és a Nagymaros Bizottság tagjaival egyeztetve, Lipták egy nemzetközi sajtó-és figyelemfelhívó kampányba akart kezdeni, amelynek során nemzetközi szintre emelték volna a Bős-Nagymaros elleni tiltakozás ismertségét, ezzel fokozva a nyomást az állampártra.²⁰⁸ Tehát a környezetvédők, és az élükön lévő Duna-kör, 1988-ra már jelentős nemzetközi kapcsolati tőkével rendelkezett.

1988. szeptember 12.-én került sor a környezetvédők eddigi legnagyobb tüntetésére. Az MDF főszervezésében, továbbá a Duna-kör, a Bajcsy-Zsilinszky Baráti Társaság, és a Szabad Kezdeményezések Hálózata jelentős segítségével és szervezésével, a Parlament elé szerveztek tömegdemonstrációt. 30-40 ezer ember volt jelen a tüntetésen, és 1956 óta ez volt az első tüntetés a Parlament előtt.²⁰⁹ Ekkorra már olyan mértékűvé vált a lakosság mozgósíthatósága (júniusban volt az erdélyi falurombolás elleni 100-200 ezres tüntetés), amelyet az állampárt már nem tudott sem letagadni, sem eltitkolni, sem megakadályozni. 1988. október 30.-án több ezer fő tartott fáklyás felvonulást a fővárosban.²¹⁰ Tették ezt azért, mert az Országgyűlés az építkezés felgyorsítása mellett szavazott. December végéig mintegy 80 ezer aláírás gyűlt össze azért, hogy a hibás döntésben részt vevő országgyűlési képviselőket visszahívják a mandátumukból (az akkori szabályozás ezt lehetővé tette volna).

Bős-Nagymaros ügye az állampárt által nem várt mozgósítási hatással bírt. A Duna-kör és más környezetvédők politikailag kifogástalan, semleges megjelenése jelentősen segítette a civil társadalom újjászervezését. Akiket az MDF vagy a Hálózat nem tudott megszólítani, azokat a környezetvédelmi mozgalmak tudtak bevonni az eseményekbe, és természetesen a politikai ellenzék is jelentős segítséget kapott ennek következtében. Hiszen a politikai ellenzék majd mindegyik környezetvédelmi tüntetésen jelen volt, ezzel is növelve jelenlétét a közügyekben, ugyanis a lakosság sok esetben 1988-ig nagyon keveset tudott a

²⁰⁵ Magyarország Politikai Évkönyve 1988, 153. oldal.

²⁰⁶ Magyarország Politikai Évkönyve 1988, 159. oldal.

²⁰⁷ Magyar Füzetek, 1988, 224. oldal <http://epa.oszk.hu/html/vgi/kardexlap.phtml?id=2201> és <http://www.goldmanprize.org/1990/europe> letöltve 2014-11-24.

²⁰⁸ Magyar Füzetek, 1988, 221. oldal <http://epa.oszk.hu/html/vgi/kardexlap.phtml?id=2201> letöltve 2014-11-24.

²⁰⁹ Magyarország Politikai Évkönyve 1988, 155. oldal és 356. oldal.

²¹⁰ Magyarország Politikai Évkönyve 1988, 154. és 358-359. oldal.

létező politikai ellenzékéről. E tüntetéseken a politikai ellenzék legitimitása erősödött meg a lakosság tudatában. Egyúttal tovább növelték az állampártra nehezedő nyomást, hiszen a tüntetéseken nemcsak környezetvédelmi ügyek szerepeltek: szidták Grósz Károly pártfőtitkárt, többpártrendszert követeltek. Tehát a rendszerváltás megalapozásában ezek a tüntetések elsődleges fontosságúak. Ugyancsak elsődleges fontosságú volt a Duna-kör szervezőmunkája, hiszen ők voltak az első ilyen jellegű szervezet, összefogták a különböző környezetvédelmi csoportokat a Nagymaros Bizottság keretében, és egyúttal az egész mozgalom informális vezetőivé váltak. A Duna-kör mozgalma²¹¹ volt az egyetlen civil szervezet, amely végül is elérte eredeti célkitűzését, ugyanis 1989-ben, a Németh Miklós vezette kormány a beruházás felfüggesztése mellett döntött a lakossági-politikai nyomás miatt. A környezetvédő civil kezdeményezések megmutatták, hogy összefogással bármi elérhető, és ki lehet kényszeríteni akár már rövidtávon lakossági követeléseket az állampárttal szemben.

Összefoglalás:

Tanulmányom zárásaként ismét kiemelném, hogy alapvetően leíró jellegű, a korszakot áttekintő dolgozatot kívántam összeállítani. Célom volt egy olyan munka összeállítása, amely egy bevezető áttekintést tud nyújtani a téma iránt érdeklődő, elsősorban fiatal generációk számára. A korszakot átélő, illetve az eseményekben részt vevő civilek munkáitól nem szándékozom elvenni a teret, viszont szükséges kiemelni, hogy az 1990 utáni politikai folyamatok rendkívüli módon megterhelték a visszaemlékezéseket, így nagyon sok indulat és feszültség halmozódott fel a korábban együttműködő résztvevők között. Ebből adódóan fontos volt az események folyamat jellegét kiemelni a kutatás során, azonosítva a központi folyamatokat és a belőlük kialakult végeredményeket.

A magyar rendszerváltoztatást megelőző civil szerveződéseknek egyértelműen nagyobb mozgástere volt, mint a környező szocialista csatlós államoknak, elsősorban az NDK, Románia és a Szovjetunió elnyomó apparátusára kell ilyenkor gondolni. Az ellenzéki szervezeteket megtűrték, hiszen 1989. októberéig érvényben voltak azok a szocialista törvények, amelyek fenntartották az egypártrendszert. Tehát akár az akkori hatályos büntetőtörvénykönyv legkeményebb szigorával is lesújthattak volna a civil szerveződésekre, a jogi alap megvolt rá. Az előző rendszer minden erőszakszervezete működőképes állapotban volt, gondoljunk csak az akkori antidemokratikus Rendőrségre, a Belügyminisztérium III. /

²¹¹ Továbbá az összes Bős-Nagymaros ellenes, környezetvédő kisebb civil kezdeményezés

III. ügyosztályára, vagy a Munkásőrségre. Viszont a civil szerveződések már az 1980-as évek közepe óta nem zaklatták erőteljesen, a magyarországi viszonyok sokkal jobbak voltak bármelyik szocialista országhoz képest. Az MSZMP egyes felvilágosultabb, avagy realistább vezetőiben valószínűleg 1988-ra nyilvánvalóvá vált, hogy a szocializmus hamarosan befejezi működését. Ennek következtében elkezdtek a rendszer utáni korszakra berendezkedni, és elindítani a hatalomátmentést. Kádár János nagyon jó nyugati kapcsolatokat ápolt, és eddigre hazánkról, illetve az MSZMP-ről kialakult egy kedvező kép nyugaton. Az párt „reformer” vezetősége ezt az előnyt kívánta kihasználni, és ennek következtében elkezdtek egy sor kedvező lépést tenni a nyugat számára, ezzel is növelve „szalonképességüket”. Az egyik ilyen lépés a rendszerváltás folyamatának felgyorsítása, és tárgyalásos mederbe terelése volt. A békés átmenet feltétele volt az MSZMP egyes reformer köreinek beengedése az új rendszerbe (belőlük lett később az MSZP), továbbá elmaradt a kommunisták felelősségre vonása. Emiatt a kommunista bűntettek elkövetői 1990 után lényegében mentesültek a felelősségre vonástól. Ennek akkoriban csakis olyan szempontból volt előnye, hogy 1848-1849 és 1956 traumáihoz képest 1989 nyugodtan lett kivitelezve, „egy ablak sem tört be”. Természetesen a kommunista bűntettek elkövetőinek „elengedése” rossz kezdet volt, és ez súlyos szégyenfoltot hagyott az 1990 után létrejövő új rendszer politikai becsületén. A civilek, és az akkori politikusok a közmegegyezésre helyezték a hangsúlyt, és valószínűleg az 1867-es kiegyezés példájából indultak ki. Ettől függetlenül hazánk még mindig sokkal jobban zárta le a kommunista múltat, összehasonlítva a romániai, szovjet és bolgár viszonyokhoz képest. Természetesen a történelmi kompromisszumnak voltak negatív eredményei, de ez csak 1990 után vált nyilvánvalóvá. Számos esetben pedig ez már nem is a civilek felelőssége volt, hiszen 1989 után számos, politikailag aktív civil küldetését befejezettnek tekintette, és visszavonultak eredeti szakmájukba, átengedve a teret a „professzionális” politikusoknak. Sajnos 1990 után megértettük, hogy a civil szervezetekre, a civil „kurázsira” mindig szükség van. Hiszen ha a politikát nem vonja felelősségre a civil társadalom, akkor még a legdemokratikusabban működő államban is történhetnek súlyos visszaélések és torzulások. Tehát a független civil társadalomra (és nem fizetett politikai aktivistákra) mindig szükség van.

Tartalomjegyzék:

Bevezetés	2
1. fejezet: Urbánus – városi vonulat / demokratikus ellenzék	3
1.1: A szabadegyetemek 1978-1985	3
1.2: A Charta '77 magyar követői, és az 1979-es év	5
1.3: Szegényeket támogató alap – SZETA: 1979-1984	6
1.4: A magyar politikai szamizdat	8
1.5: A demokratikus ellenzék és a további ellenzéki-civil tüntetések fontosabb eseményeinek összefoglalója, 1980-1988 és 1989	13
1.6: Szabad Kezdeményezések Hálózata és a Szabad Demokraták Szövetsége	19
1.7: Fiatal Demokraták Szövetsége	20
2. fejezet: Az 1985-ös monori ellenzéki tanácskozás	23
3. fejezet: Népi írói vonulat / Nemzeti ellenzék	25
3.1: Püski Sándor, mint a népi írók szervezője 1939-1989 között	25
3.2: A Magyar Demokrata Fórum civil és irodalmi előzményei	28
3.3: A Magyar Demokrata Fórum civil és irodalmi előzményei II. – politikai ébredés az 1970-es években, út Lakitelek felé.	30
3.4: Bethlen Gábor Alapítvány, és az 1985. évi lakiteleki Antológia est	33
3.5: Lakitelek 1987, Magyar Demokrata Fórum születése	35
3.6: A Magyar Demokrata Fórum hivatalos intézményesülése	37
3.7: Népi-nemzeti ellenzék és a Népművelési Intézet	39
3.8: Bajcsy-Zsilinszky Baráti Társaság	41
4. fejezet: Duna-kör	44
Összefoglalás	48

Források:

- Bihari Mihály: Magyar Politika 1944-2004. Osiris, 2005.
- Csizmadia Ervin: A magyar demokratikus ellenzék 1968-1988, T-Twins Kiadó, 1995.
- Élő Antológia – Lakitelek 1985. október 22. Antológia Kiadó, Lakitelek, 2011.
- Fiatal Írók Találkozója, Lakitelek 1979-2009. Második kiadás. Antológia Kiadó, Lakitelek, 2011.
- Földesi Margit és Szerencsés Károly – A Rebellis tartomány. Magyar Könyvklub – Helikon Kiadó, Budapest, 1998
- Himnusz kívülről, belülről. Lezsák Sándorral beszélget Spangel Péter – Kairosz Kiadó, 2012.
- Hodosán Róza: Szamizdat történetek – Noran Könyvkiadó, 2004.
- Katona András, Kiszelly Zoltán, Salamon Konrád, Simon János, Zachar Péter Krisztián: Tüntetések könyve, szerkesztette: Katona András, Salamon Konrád. Antológia Kiadó, Lakitelek, 2014.
- Lakitelek 1987 – A magyarság esélyei. A tanácskozás hiteles jegyzőkönyve. 4. kiadás. Antológia Kiadó, Lakitelek, 2011.
- Magyar Füzetek: <http://epa.oszk.hu/html/vgi/kardexlap.phtml?id=2201>
- Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László (szerk.): Magyarország Politikai Évkönyve, 1988.
- Püski Sándor: Könyves sors – Magyar Sors. Püski Kiadó. Budapest, 2002.
- Simon János (szerk.): Puccs vagy összeomlás? Antológia Kiadó, Lakitelek, 2014.
- Szigeti Tóth János – Az újrászületés krónikája. Magyar Népfőiskolai Társaság, 1998, kiadó: Szigeti Tóth János.
- Szilágyi Sándor: A Hétfői Szabadegyetem és a III/III – Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1999.
- Romsics Ignác: Rendszerváltás Magyarországon, 2013, Akadémia Kiadó.
- Interjú Dr. Zétényi Zsolt: készítette a szerző, 2014. augusztus 28.
- Interjú Földiák András: készítette a szerző, 2014. október 2.
- Interjú Püski István: készítette a szerző, 2014. október 13.
- Interjú Surján László: készítette a szerző, 2014. szeptember 4.
- Interjú Szigeti Tóth János: készítette a szerző, 2014. szeptember 4.
- Interjúk Petőcz András: készítette a szerző, 2014. szeptember 09. és 2014. szeptember 30.